

Belediyelerin Oluşma Sürecinde İstanbullunun Şehir, Mimari ve Sanat Duyarlılığının Kaydı: Ahmed Lütfî Efendi'nin Görüşleri*

Istanbul Residents' Aesthetic and Architectural Concerns Regarding the Establishment of Municipalities in the City: The Opinions of Ahmed Lütfî Efendi

Aliye Öten**

Öz

İstanbul, fethinden sonra bir taraftan Roma ve Bizans'ın açtığı eksen üzerinde durmaya devam ederken; diğer taraftan yeni bir kimliğe bürünmüştür. Osmanlı Devleti'nin yeni yerleşimcileri eski yapıları değişik işlevle koruyarak yanına yoğun bir inşâ faaliyetiyle yeni yapılar eklemeye başladığı bu kimlik, İstanbul'a İslam şehri hüviyetini kazandırmıştır. Orta Asya Türk şehir kültüründen gelen prensipler de bu uzun inşâ sürecinin köklerinde yer almıştır. 16. yüzyılda Mimar Sinan ekolüyle en yoğun dönemini yaşayan bu imar ve inşâ faaliyeti, sonraki yüzyıllarda gerek ihtiyaçların büyük oranda karşılanmış olması gerekse istikrarın bozulması ve fetih ganimetlerinin azalması nedeniyle seyrekleşmiştir. 19. yüzyılda yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla başlayan süreçte, Tanzimat ve Meşrutiyet gibi islahat adımları esnasında İstanbul, pek çok önemli değişikliğe sahne olmuştur. En somut ifadesini mimaride bulan bu değişiklikler silsilesini, dönemin resmî tarih yazarı Ahmed Lütfî Efendi'nin eserinden takip ederek yüzyılın gerçek tanığından dinlemek bu çalışmanın asıl amacını oluşturmaktadır. Bunun için yer yer değinilen 19. yüzyılın İstanbul'u ve bugünkü yönetim sistemlerinin nüvesini teşkil eden şehir yönetimi konuları, dönemin iyi ve doğru anlaşılması için zikredilen ve araştırmaya derinlik katan dinamikler olmuştur. Bu sayede dönemin mimarlık mesleği ve eğitimi, imar ve inşâ faaliyetleri, taşınır kültür varlıklarının korunması ve somut olmayan kültürel mirasın korunması başlıkları altında İstanbul'da meydana gelen değişiklikler Ahmed Lütfî Efendi'nin eserlerinde işaret ettiği aksaklıklara da değinilerek incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler

İstanbul, 19. yüzyıl, Vekâyi'nâme, Ahmed Lütfî Efendi, Osmanlı Mimarisi ve medeniyeti, Şehir Yönetimi

Abstract

After the conquest of Istanbul, the city kept her Roman and Byzantine identity in addition to embracing a new character. The Ottoman Empire maintained this identity by preserving the old structures, using them with different functions, and establishing new buildings, giving the city an Islamic identity in time. The intense reconstruction and construction activity followed the architectural principles applied in the Central Asian Turkish cities. This construction activity reached a peak with the Mimar Sinan Ecole in the 16th century and then began to slow in the following centuries due to no need for more building and the decrease in imperial peace and wealth and the spoils of conquest. With the abolition of the Janissary corps, the Tanzimat (Imperial Edict of Gülhane), and the Constitutional Monarchy periods, Istanbul underwent important

* Bu çalışma Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda M. Hüsrev Subaşı'nın danışmanlığında hazırlanan "Lütfî Paşa Tarihi'nde İmar ve İnşâ Faaliyetleri" başlıklı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

** **Sorumlu Yazar:** Aliye Öten (Dr.) Diyanet İşleri Başkanlığı, İstanbul, Türkiye. E-posta: aliyeakturk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1753-831X

Atf: Öten, Aliye. "Belediyelerin Oluşma Sürecinde İstanbullunun Şehir, Mimari ve Sanat Duyarlılığının Kaydı: Ahmed Lütfî Efendi'nin Görüşleri." *Art-Sanat*, 17(2022): 327–357. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2022.17.929654>

changes in the 19th century. This study mainly aimed to trace those changes, specifically architectural aspects, in the works of Ahmed Lütfi Efendi, the official historian and the authentic witness of the period in Istanbul. Therefore, we addressed the city management issues for a good and correct understanding of the period and the city. The changes in the Istanbul city and the relevant problems were evaluated under the titles of the architectural profession and education, zoning and construction activities, the protection of movable cultural assets, and the protection of intangible cultural heritage in the works of Ahmed Lütfi Efendi.

Keywords

Istanbul, 19th century, annals (Vekayiname), Ahmed Lütfi Efendi, Ottoman Architecture and civilization, City Management

Extended Summary

This study covered the reconstruction and construction activities in İstanbul in the 19th century according to the works and critics of Ahmed Lütfi Efendi, the official historian of the period who spent his life in İstanbul. As understood from his work *Tarih-i Lütfi*, the abolition of the Janissary corps in 1826, also known as ‘Vaka-i Hayriye,’ was a turning point in the empire. The event had direct and indirect effects in many areas from clothing, to art, from architecture to culture. However, it had an evident impact on architecture and the training of architects in the Ottoman Empire. The architecture was a military duty, and architects were trained in the military corps. Therefore, the abolition of the janissary corps was considerable damage to architecture education in the empire. It is why Ahmet Lütfi Efendi criticized Mehmet Ali Pasha when he asked the sultan to send architects to Egypt because there were few competent architects in the empire. The delivery of theoretical content in the engineering department interrupted the education of architects who used to be trained in a master-apprentice relationship, and the ever-changing school system made the situation even worse. The problems related to architecture education and the increase in corruption due to inadequate incomes led to organizational deterioration. In his work, Ahmed Lütfi Efendi criticized the cancellation of dues and revenues and stated that the trick and intrigues also shook his trust in the education system. During the reorganization period, Ottoman architects lost their positions to foreign architects with more qualifications and technical skills. Although local architects were dominant in the Ottoman architectural organization in the 19th century, foreign architects constructed many buildings, which led to the adoption of European decoration patterns instead of the Ottoman Classical Architecture style. Ahmed Lütfi Efendi also criticized the employment of high-paid foreign architects instead of local ones.

In the 19th century, Baroque, Imperial and eclectic styles were used together in the Ottoman Empire. The reasons behind the adoption of various styles included the good relationships with Europe during the Tanzimat Era, familiarity with the Byzantine and Greek architecture styles, and western and republican attitudes of the intellectuals, bringing prestige to the empire and coworking with foreign architects. The barracks built with the new styles such as Kuleli, Rami, Davutpaşa, Gümüşsuyua, and Taşkışla

could meet the needs of the newly established army, and with the mosques and large courtyards located in those barracks emerged as a new urban approach. In addition to the mentioned structures, prisoners built prisons following similar styles, which also astonished Ahmed Lütfi Efendi. Although many new modes of transportation and urbanism were applied in the local administration system, the outcomes of the changes could not be seen today except the suggestions and critics of Ahmed Lütfi Efendi.

Ahmet Lütfi Efendi criticized the loss of intangible cultural heritage and movable cultural assets with the European awareness and appreciation of the historical significance of cultural assets. For Ahmed Lütfi Efendi, whose eyes sought for the silvery pûşide and the grip decorated with mother-of-pearl, the restoration, and decoration of the Fatih Tomb, the first sultan tomb in Istanbul, was a loss of beauty. Besides, he claimed that the theft of the diamond crest in Abdulhamid's sarcophagus reflected carelessness, ignorance, and neglect in history. Similarly, he felt deep grief for the cannonballs granted to England. Ahmed Lütfi Efendi criticized the purchase of flamboyant souvenirs from Europe, which was unfair for local art and artists. Similarly, he regarded opening a club in Asım Pasha Mansion on a Ramadan night as disrespect to Turkish customs.

Ahmed Lütfi Efendi also criticized the demolition of villas, pavilions, mansions, and palaces such as Şemsipaşa Mansion and Topkapı Palace, even if they would be rebuilt with different functions for public interests. He denounced the demolition of the cemeteries for reconstruction in the streets of Beyoğlu and Bayezid, where is used very frequently even today.

Ahmed Lütfi Efendi took the risk of conflicting with the sultan and expressed severe criticisms of the construction and destruction activities in İstanbul, the state institutions responsible for architect training, and the construction (i.e., ebniye) directorate. Although it was a proper behavior of him as a resident of Istanbul and an Ottoman intellectual, it did not indicate a pro-authoritarian attitude. For this very reason, the works of Ahmet Lütfi Efendi are considered an objective and first-hand source of information in this study.

The historiography, which refers to official state writing, reflects the opinions of a chronicle writer. The primary chronicles in the 19th century were written by Seyyid Ahmed Asım Efendi (b. 1169/1755-1756 - d. 1235/1819) in 1808-1819, Şanzade Mehmed Ataullah Efendi (b. 1184/1781 - d. 1242/1826) in 1808-1821, and Es'ad Efendi (b. 1204/1789 - d. 1264/1848) in 1821-1826. Of those historians, Ahmed Lütfi Efendi (d. 1232/1816-17 - d. 1325/1907-1908) recorded the events between 1825 and 1867 in 15 volumes. In addition to being senior and more intellectual than his colleagues, he discussed the changes in the structures and architectural profession and the loss of intangible cultural heritage and movable cultural assets in detail. He was one of the primary sources of cultural and artistic information about 19th century Ottoman architecture.

Giriş

İstanbul sadece bir İslam şehri değil; Doğan Kuban'ın ifadesiyle “Dünya kültür tarihinde üç büyük imparatorluğun başkenti ve üç kültür alanının (Pagan, Hristiyan ve Müslüman) merkezi olmasıyla”¹ dünya başkentidir. Şehrin bu çok kültürlü ve katmanlı tarihî yapısı, Suriçi, Galata, Üsküdar, Eyüp, Kadıköy ve Boğaziçi’nde kendine özgü eserler ve farklılıklar ile bölgelere ayrılmış topografyasını oluşturmaktadır². Zaman ve mekân katmanlarının yapı yansımaları İstanbul’u yaşayan bir müzeye dönüştürmektedir. İmparatorlukları etkileyecek düzeydeki fetih vb. olaylar yanında toplumun ihtiyaçları da İstanbul’un çehresini değiştirmiştir. Büyük ve küçük ölçekli pek çok siyasi ve toplum temelli vaka bu değişimde önemli bir rol oynamıştır. 19. yüzyılda özellikle Tanzimat döneminde (1839-1876) toplumun ihtiyaçları doğrultusunda yerel yönetim fikrinin hızlı değişim ve dönüşümü söz konusu olmuştur. Bu durum İstanbul’un kültürüne ve diline etki ettiği gibi, İstanbul’un imar ve inşâsına da yansımıştır. Bahsi geçen etkenlerle Ahmet Lûtfî Efendi’nin yorumları dikkate alınarak 19. yüzyıl Osmanlı şehri İstanbul’un sosyo-kültürel yapısı, bugünkü belediye anlayışına yaklaşan yerel yönetim değişim aşamaları bu makalede incelenmeye çalışılmıştır.

Dönemin Resmî Tarih Yazıcısı Ahmet Lûtfî Efendi’nin İstanbul’u

İstanbul, Asya ve Avrupa kıtalarının birleştiği yerde bulunan, farklı kültür ve medeniyetlere ev sahipliği yapmış tarihî bir şehirdir. Roma, Bizans, Osmanlı medeniyetlerinin kültürel miraslarını ahenk içinde barındıran ve başkent olarak tercih edilen bu şehir, ilgi uyandırmakta ve pek çok araştırmacının dikkatini çekmektedir. Özellikle fetihle devralınan şehir bakiyesinin ahşap konut mimarisi üzerinde yükselen kubbeler ve minarelerle işlenerek zaman içinde İslam şehri İstanbul kimliği kazanma süreci birçok araştırmacının konusunu teşkil etmiştir. Nitekim Kâroly Kôs, Robert Mantran, Joseph Von Hammer, Doğan Kuban, Sedat Çetintaş vb. yerli yabancı pek çok isim, bu tarihî şehri merkez alarak dönem bazında şehir tarihini ve mimari gelişimini inceleyen çalışmalar yapmışlardır³. Şüphesiz bu konuda en doğru sonuçlara ulaşabilmek için yüzyıl üzerinden yapılacak araştırmalarda tarihin görgü tanıklarına da yer vermek gerekmektedir. Bu noktada İslam şehri İstanbul için referans olacak kaynaklardan biri de vekâyi’nâmelerdir.

Vak’anüvîslik, devletin gerçekleştirdiği işlerin kaydının tutulmasıdır. Bu anlamda devletin toplumsal işleyişine dönük siyasetinin bir hesabı, devletin yükümlülüklerini

1 Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları* (İstanbul: YEM Yayın, 2010), 44.

2 Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 23.

3 Bk. Robert Mantran, *XVI-XVII. Yüzyılda İstanbul’da Gündelik Hayat* (İstanbul: Eren Yayıncılık, 1991); Kâroly Kos, *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*, çev. Tarık Demirkan (İstanbul: Yeditepe Yayınevi 2017); Doğan Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*; Joseph Von Hammer, *İstanbul ve Boğaziçi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011); Sedat Çetintaş, *İstanbul ve Mimari Yazıları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011).

nasıl yerine getirdiğinin belgesidir. Aynı zamanda devlet kayıtları niteliği taşıdığından ve 'Devlet'in siyaseti ile örtüştüğünden açıklamacı bir tarihçilik olarak tarif edilmez. Her vak'anüvîs, bir önceki tarihçinin bıraktığı yerden devam etmektedir. Her ne kadar vak'anüvîslik devletin siyaseti ile ters düşmeme üzerine kurulu bir sistem olarak görülüp dikkate almak delalet kabul edilmişse de 19. yüzyıl İslam şehri İstanbul için resmî tarih yazıcısı Ahmed Lütfî Efendi'nin eseri önemli bir bilgi kaynağı olarak görülmelidir. Çünkü Ahmed Lütfî Efendi, İstanbul'da gördüğü eksiklik ve yanlışlıkları da eserine kaydetmiştir. *Tarih-i Lütfî*'nin özellikle İstanbul'un imar ve inşâsıyla ilgili kendi dönemi için eleştirileri, objektif bir tarihî bilginin kanıtıdır ve bu yüzden oldukça önemlidir. Bu çalışmada *Tarih-i Lütfî*'de bir nevi hâşiye şeklinde düşülen notlardan hareketle Ahmed Lütfî Efendi'nin İstanbul'da yaşayan ve ona emek veren bir yerli olarak imar, inşâ, kültür ve medeniyet alanında yapılan tüm yenilik ve değişikliklere karşı bakış açısını değerlendirmek esas alınmıştır.

Ahmet Lütfî Efendi (d. 1816/1817- ö. 1907), 19. yüzyılda yaşamış, Osmanlı Devleti'ne vaka'a-nüvîs olarak hizmet etmiş, klasik eğitim almış, şiir ve edebiyata meraklı, araştıran ve sorgulayan bir aydındır. En önemli eseri olan *Tarih-i Lütfî*, II. Mahmud, Abdülmecid ve Abdülaziz'in saltanat yıllarındaki olayları mevzu edinmektedir ve II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Ahmet Lütfî Efendi, Abdülaziz'in irâdesiyle H 1282 (1866)'de Cevdet Paşa'nın bıraktığı yerden vak'anüvîs olarak H 1241 (1825/1826) yılından itibaren kendi vekayı'-nâmesini yazmaya başlamıştır. 1824-1876 arasındaki yılları konu alan eserin ilk sekiz cildi muhtelif tarihlerde Arap harfleriyle, son yedi cildi ise Münir Aktepe tarafından yayımlanmıştır⁴. Ahmet Lütfî Efendi eserin yazılmasında faydalandığı kaynakları Es'ad Efendi'nin *Üss-i Zafer*'i, *Hazîne-i Evrak*, *Dîvân-ı Hümâyûn* ve *Sadaret Mektûbî Kalemî evrakı* ile birlikte bazı zevât şeklinde eserinin başında kaydetmiştir⁵. Hicrî 1282'den 1325'e kadar Osmanlı Devleti'nin vak'a-nüvîsi olan Ahmet Lütfî Efendi'nin 1907'deki ölümünden sonra yerine bir müddet kimse tayin edilmemiş, 1909'da V. Mehmed Reşat zamanında bu görev Abdurrahman Şeref Efendi'ye verilmiştir⁶. 9. cildini ilavelerle Abdurrahman Şeref'in tamamladığı bu eserin, 15 cilt olarak telif edildiği ve farklı ciltlerinin farklı zamanlarda basıldığı bilinmektedir. Arap harfli nüshaları tam olarak yayımlanmışken; Latin alfabesi ile neşredilenler ana metinden oldukça farklı yayımlanmıştır. Bunun

4 Ahmet Lütfî Efendi, tarih kitabının on beş cildini II. Abdülhamid'e takdim etmiş, bunlardan ancak ilk yedi cildini yayımlayabilmiştir (1290-1306). VIII. cilt halefî Abdurrahman Şeref tarafından bazı ilâvelerle (1328), IX, X, XI ve XII. ciltler ise Münir Aktepe tarafından neşredilmiştir (İstanbul 1984; Ankara 1988; Ankara 1989). XIII. (İÜ Ktp., TY, nr. 4812), XIV. (TTK Ktp., nr. Y 531/6) ve XV. (TTK Ktp., nr. Y 531/7) ciltler yazma hâlinindedir. XVI. cilt ise eksik ve müsvedde hâlinde olup Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi'nde (nr. 1346) bulunmaktadır (Münir Aktepe, "Ahmed Lutfi Efendi" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 98).

5 Lütfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, IV, 74; Aliye Öten, "Ahmet Lütfî Paşa Tarihi'nde İmar ve İnşâ." (Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008), 23.

6 M. Münir Aktepe, "Ahmed Lutfi Efendi;" *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 2, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989), 97-98.

nedeni sadeleştirmeye gidilmesi ve orijinal ciltlerde yer alan müellife ait fikirlerin, günümüz Türkçesi metinlerine yansıtılmamasıdır.

Önce askerlik, sonra klasik medrese eğitimi alan, kazaskerlik payesine kadar yükselen Ahmet Lûtfî Efendi'nin dönemin beledi hizmetleri, imar ve inşâ faaliyetleri hakkında, konumuna rağmen açıkça paylaştığı görüşleri bu çalışmanın ana metnini teşkil etmektedir. Böylece II. Mahmud, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinin resmî tarih yazıcısı Ahmet Lûtfî Efendi'nin Osmanlı başkentinde mimarlık mesleği ve eğitimi, İstanbul'un imar ve inşası -bugünkü deyimiyle- taşınır kültür varlıkları ve somut olmayan kültürel mirasla ilgili faaliyetler hakkında eserlerinde yer alan gözlem ve değerlendirmeleri günümüz araştırmalarına dayanarak dört başlık altında tahlil edilmesi amaçlanmaktadır. Bu sayede ana metinde ve özellikle dipnotlarında yer alan görüş ve düşüncelerine ışık tutan ifadeleriyle Osmanlı aydını ve İstanbul sakini olarak şahit olduğu olay ve olgulara nasıl bir perspektiften baktığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bu başlıklar altında İstanbul'un değişen mimari çehresini, şehircilik anlayışını ve kültür kodlarını fotoğrafla saptamak için yüzyılın ikinci yarısında oluşturulan II. Abdülhamit Arşivi dikkate alınmıştır. İlk yarım yüzyıl için ise İstanbul gravürlerinin altın dönemi (1774-1838) olduğundan⁷ İstanbul'u ziyaret edip İstanbul'da yaşayan ve hatta onun için çalışan sanatçıların değişen oranlarda belge niteliği taşıyan gravürleri bu çalışmaya ışık tutacaktır. Metot olarak, yazarın eserinde daha büyük alan kaplayan ve esas gündemi teşkil eden tarihî kayıtlardan bağımsız ve ayrı başlıklarda zikrettiği kültür ve sanatla ilgili konular ve bunları açıklarken kullandığı kişisel ifadelerin eserlerindeki diğer verilerle ve ilgili farklı kaynaklarla tashihi yolu takip edilmiştir. Yazarın gözlemlerini, düşüncelerini, onları kaydederken kullandığı ifadelerini ve duygularını daha iyi görebilmek ve inceleyebilmek adına, büyük ölçüde “doğrudan aktarma” yöntemi tercih edilmiştir.

1. Mimarlık Mesleği ve Mesleki Eğitimi

Mimar, mühendis vb. donanımlı insan yetiştirmek için sürekli yenilenen eğitim sistemi, atama ve görevi yerine getirme hususunda vazifelilerin usulsüzlükleri, şehrin değişen dokusu ve yapıları, plansız yapılaşma ve yıkım faaliyetleri, tarihî değer taşıyan eşyanın korunamaması ve iyi niyetle yapılan yanlışlıklar, Ahmet Lûtfî Efendi'nin eserine kimi zaman yüksek dozda kimi zaman da tam kararında eleştirilerle yahut da eserini takdim makamına durumu objektif bir şekilde sunma kaygısıyla yansımıştır. Özellikle dipnotlardan derlenen bu görüş ve düşünceler, belediyelerin oluşum sürecinde yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra devreye giren yeni kurumlarla oluşan atmosferi hissettirmektedir.

17. yüzyıldan itibaren başlayan ve yeniçeri ocağının son yıllarında iyice artan disiplinsizlik ve iş görme husundaki düzensizlik mimarları da etkilemiştir. Mimarbaşı

7 Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 94.

atamalarında ve mimar alımlarında ehliyet ve liyakate dikkat edilmediği için mimarların bilgi ve tecrübe yeterliliğinde sıkıntılar görülmeye başlamıştır. 1825 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, İskenderiye Tersânesi'nde gemi inşasına vâkıf mimar bulunmadığı için İstanbul'dan mimar istemiştir. Ahmet Lütfi Efendi buna karşılık bir hatt-ı hümayûn yazıldığını bildirirken şu sözlerle mimar bulmanın İstanbul'da da çok nadir olduğunu ve İskenderiye'ye gönderilemeyeceğini anlatmaktadır: “Tersâne-i Âmire'mizde mimarın nedretî olduğu zâhirdir. Müşârunileyhin istediği gibi fûnûnda mâhir öyle üstâd mimar olsa dirîğ olunmaz ve olunmayacağını kendi de bilmek gerektir”⁸.

Tarih-i Lütfi'de mimarlık mesleğinde usta-çırak ilişkisine dayalı geleneksel eğitim sistemindeki kırılmalara ve dönemin îmar ve inşâ yetkisini elinde bulunduran kurum olarak Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'ndeki çekişmelere tarihî bir kayıt niteliğinde şu açıklamalar yapılmaktadır: Ebniye-i Hassa Müdürü Mahmud Efendi'nin Tarabya'da inşâ ettirdiği hünkâr atları ahır yapıldıktan sonra beş on gün içinde yıkılıp atların da on biri telef olup birazı da yaralanmıştır. Bu nedenle ailesiyle Bursa'ya sürgün edilen Mahmud Efendi yerine sabık Halîm Efendi getirilmiştir. Es'ad Efendi'den naklen, Mahmud Efendi ile Kırkor Kalfa'nın araları iyi olmadığı için kalfanın “icrâ-yı garaz için”⁹ Mahmud Efendi'nin işi teslim ettiği amele tarafından ahırın çatısının yarım yamalak yapılmasına göz yumduğunu, böylece atlar içine konup da hareket etmesiyle yıkımını sağladığını bildirmektedir¹⁰.

G. 1: Yıldız Albümlerinden Ahırkapı'yı ve Darülfünun binâsını gösteren bir fotoğraf (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri).

8 Lütfi, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, I, 270.

9 Lütfi, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, II, 163; Öten, “Tarih-i Lütfi,” 19.

10 Tarabya'daki hünkâr ahırının bahsi geçen yıkılma sebebi Esat Efendi ve selefi Ahmet Lütfi Efendi'den başka bir kaynakta yer almamaktadır. Ancak sonuçları itibarıyla bu olay Ebniye-i Hassa Müdürlüğü'nün sorgulandığı ve uygulamada görülen hataların düzeltilmeye çalışıldığı, münakasa sistemine geçilmesiyle son bulan bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. Bk. Selman Can, “Balyan Ailesi ve Osmanlı İmar Sektöründeki Yeri” *Türk-Ermeni Külliyyâtı Tarihte Türkler ve Ermeniler*, c. V (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2014), 114-115.

Ahmet Lûtfî Efendi, eğitim sisteminde sıbyan mektepleri ve rüştiyeden sonra üçüncü aşama olarak düşünülen Dârülfünûnun yapısına karar verilerek Ayasofya karşısında Eski Mehterhâne ile sultan sarayı arsasına sağlam ve büyük bir binâ inşâsına başlandığını söylemektedir (G. 1). Tarih kitabında, inşâ sürecinin bir türlü başlayamaması ve masraflar nedeniyle uzamasını; ardından binanın inşâ amacına uygun kullanılmayışını, hatta kurumun pek çok adreste faaliyet göstermesine rağmen bir türlü asıl yerine taşınamamasını yadırgamaktadır. En önemlisi de bu süreçte yerli mimarlar dururken Avrupa'dan kontratla mimar getirilerek fazladan masrafa girilmesini “yakîn vakitlerde yapılan Bâb-ı Seraskeri ve kulesi, Nusretiye Cami-i Şerifi gibi binâlar için Avrupa'dan mi'mârlar mı getirildi idi, maaşların miktârı yekûnuyla epeyce bir binây-ı ilmî meydana gelmek mümkün idi”¹¹ ifadeleriyle eleştirmektedir. Yine henüz burada eğitim verecek ehliyetli kadro olmadan yapı işine girilmesi ve amacına ulaşmayan inşâ faaliyeti konusundaki fikirlerini “Yoluyla başlanılmayan işin neticesi böyle olur. Birinci dersi bırakıp da tâ üçüncüye ehemmiyet verilmesi (yolların tesviyesinden evvel Avrupa'dan İstanbul'a faytonlar getirilmesi gibi) maârifte hizmet olamadı”¹² sözleriyle ifade etmektedir.

1848 yılında çıkarılan Ebniye Nizamnamesi ile ahşap binalarda 22 zirâ' (15,00 m), kâgir binalarda ise 30 zirâ' (22,50 m) yükseklik sınırı getirilmiştir¹³. Bir sene sonra yükseklikler daha da indirilerek 14 zirâ' (10,61 m) ve 20 zirâ'a (15,16 m) düşürülmüş ve mimarların evlerin tamiri ve yenilenmesi sırasında aldığı avaid kaldırılmıştır¹⁴. Böylece gayri müslimlerin yüksek ev yapmamaları hususundaki kurallar Tanzimat Fermanı'nın getirdiği eşitlikçi yaklaşımla değişmiş, hatta gayri müslimlerin ekonomik sebeplerle kâgir binaları tercih etmeleriyle tam tersine dönmüştür. Ahmed Lûtfî Efendi, yeni düzenlemeye uygun olmayan yapı kalmadığından mimarların zaten alamayacakları avaidin kaldırılmasının artık eskisi gibi suistimal olmadığını ifade etmektedir. Üstelik bu durumun Tanzimat'la değiştiğine dair şöyle bir kayıt düşmüştür: “Bu avâid

11 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, VIII, 116.

12 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, VIII, 116. Nuruosmaniye Camii, bina emini Ahmed Efendi'nin idaresinde Simon Kalfa tarafından inşâ edilmiştir (Semavi Eyice, “Nuruosmaniye Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 33 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 264. Bab-ı Seraskeri ise eski saray masraflarının yeni saraya taşınmasıyla Fatih'in emriyle inşâ ettirilen ve 1791'de yanan kısımları Manas Kalfa tarafından yenilenen (Banu Bilgicioğlu, “Saray-ı Atik-i Amire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, c. 36 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 123. Eski Saray'ın geniş binâsında kurulmuştur (Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 11). Ebniye-i Hassa sisteminin ortaya çıkan yolsuzluk, zayıf yapılar vb. nedenlerle sorgulanmaya başlanması, yapılması düşünülen binalar için bina emini ve kalfalarla işleyen sistem yerine Avrupa'dan mimar davet edilmesiyle sonuçlanmıştır. Mimarlık eğitimi, mühendislik ağırlığı değişen müfredatlar ve kurumlarla sürekli takviye edilmeye çalışılsa da bilgi ve becerisi zayıf mimarlar yetişmiş, onların yapamadıkları yapılar için de yabancı uyruklu mimarlar devreye girmiş ve bu durum da yerli mimarların bilgi ve tecrübe kazanmasını engellemiştir.

13 Mehmet Bengü Uluengin ve Ömer Turan, “Türkiye'de Kentsel Planlamanın İlk Yüzyılı,” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (2005), 362-363.

14 Mehmet Bengü Uluengin, “Preservation Under the Crescent and Star: Using New Sources for Examining the Historic Development of the Balat District and Its Meanings for Historic Preservation (Doktora Tezi, Teksas Üniversitesi, 2004), 42.

yoluyla ta'mîm edilmiş olaydı şimdiki ebniye nizâmı ol vakit Filibe'de icrâ olunmuş olur idi. Tanzîmâtın mukaddem sû-i isti'mâl ile mevâdd-ı zulmiyeden add olunan bazı şeyler muahharen mecâz hükmüne girmiştir"¹⁵.

2. İmar ve İnşâ Faaliyetleri

19. yüzyıl itibarıyla İslam şehri İstanbul'u oluşturan vakıf, kadılık, hisbe teşkilatları özellikle yeniçeri ocağının kaldırılması ve Tanzimat'ın ilanı sürecinde zayıflamış, hatta belediyelerin kurulması aşamasında ömrünü tamamlamıştır. Şehrin dinamiğini sağlayan bu teşkilatların belediye etrafında toparlanmaya çalışıldığı bu dönemde, imar ve inşâ sistemindeki hızlı değişiklikler ve bazı başarısızlıklar özellikle İstanbul'un çehresinden okunmaktadır¹⁶. Bu konuları Ahmed Lütfi Efendi'nin eserine yansıttığı şekliyle takip etmek, hem birinci elden tanık olması hem de içinde bulunduğu zamanı bizzat değerlendirmesi açısından daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Darülfünun vb. yapılara bedâvadan biraz fazla kaynak getirisi için İstanbul surunun bazı yerleri ve kapıları yıkılıp, kaldırılıp, satılmaya teşebbüs edilmiştir (G. 3). Ahmet Lütfi Efendi'ye göre öncelikle İstanbul'un şahdamarı denebilecek Bahçekapısı yıkı-

15 Lütfi, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, III, 152.

16 İstanbul'da modern belediyelerin ortaya çıkış sürecinde dönüm noktası teşkil eden olaylar 1826'da Yeniçeri Ocağının kapatılması ile başlar. Vak'a-i Hayriye ile gerçekleşen ekonomik, sosyal ve toplumsal değişikliklerden biri de beledi kurumlarla birlikte Subaşı, Çöplük Subaşısı, Ases, kolluk kuvvetleri gibi beledi fonksiyonları üstlenmiş görevlilerin kaldırılmasıdır. Bu nedenle kadının şehirdeki fonksiyonu zayıflamıştır. Bk. Tarkan Oktay, *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011), 14. Kadının, esnafı denetlemesinde en önemli yardımcı olan muhtesiplik, merkezileşme çabaları sonucu yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra zayıflamış ve 1826'da İhtisap Nezareti çatısında tekrar örgütlenmeye çalışılmıştır. Bu uygulama da amacına ulaşmayınca fonksiyonunu kaybeden muhtesiplik 1845'te Zaptiye Nezareti'ne devredilmiştir. Bk. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018), 131-133. 1854-1855 (H 1271)'te ilk şehreminliği kurulunca beledi vazifeleri alınan kadılık daha sonra adliye sistemiyle tamamen kaldırılmıştır. Hisbe teşkilatının bozulması ve kadının fonksiyonunu yitirmesi esnasında vakıf sistemi de sarsılmıştır. Ergin, bu durumu "yeni vakıflar kurulmadığı gibi mevcut vakıfların gelir kaynaklarının da kaybedilen topraklarda kaldığını ve böylece sekete uğrayan hizmetlerin aksamaması için 1836 (H 1252)'de Evkaf Nezareti teşekkül etmiştir" şeklinde ifade eder. Bk. Osman Nuri Ergin, *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyyat Enstitüsü Neşriyatı, 1336), 58-59. Osmanlı Devleti'nin model belediyesi olarak adlandırılabilir ilk beledi teşkilat, İstanbul'da belediyeciliğin kuruluş dönemi denebilecek 1855-1876 yılları arasında ortaya çıkmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri de İstanbul'un Kırım Savaşı için önemli bir lojistik merkezi olmasıdır. Ayrıca Avrupa'dan gelen çok sayıda asker, gazeteci, diplomat, tüccar, sağlık görevlisi gibi çeşitli grupların yol açtığı nüfus artışı şehrin beledi hizmetlerinde aksamaya sebep olmuş ve bu durum Avrupa kamuoyunun da ilgisini çekmiştir (Nurşen Gürboğa, "Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* VII/16-17 (2008), 167. Mevcut sorunların çözümü için örgütlenmeye gidilerek 1855'te İstanbul Şehremaneti ve 1858'de Altıncı Belediye Dairesi kurulmuştur. 1864'te çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile her yerleşim yeri bir belediye olarak kabul edilmiştir. 1867'de çıkarılan bir talimatname ile Tuna, Selanik, İzmir ve Bağdat gibi yerlerde belediye kurulmasının zemini hazırlanmıştır. 1868'de çıkarılan Dersaadet İdare-i Belediye Kanunu'nun uygulanmasında sorunların yaşanmasına rağmen yeni belediye modelinin İstanbul için somutlaşması gerektiği ifade edilmiştir. 1871'de taşrada uygulanmak üzere çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile belediyeler için ayrı bir bölüm düzenlenerek daha önce muğlak bırakılan başlıklara daha geniş yer verilmiştir. 1877-1908 yılları arasında belediyelerle ilgili sınırlı gelişmeler olmuştur. İstanbul için Dersaadet Belediye Kanunu; taşra için ise Vilayet Belediye Kanunu çıkarılmıştır. Bu dönemde Osmanlı-Rus savaşının çıkması ile yeni belediye kanunu uygulanamamıştır ve şehremaneti on belediye dairesinden oluşan yapı ile yönetilmiştir. Bu yüzden belediyelerde hukuksal alt yapı bakımından önemli gelişmeler sağlansa da uygulamada yetersiz kalmıştır.

larak iki tarafındaki kale duvarlarının enkazıyla zeminlerinin satılmasına başlanmıştır. Bu teşebbüsün kapısı Bahçekapısı'ndan açılarak bahsi geçeceği üzere diğer kapılara ve Galata tarafına dahi hemen sıçramış ve uçurum yıkıntısına Kule-i zemîn hasılatı adı verilmiştir (G. 2). Bu hasılat “Hüda’ya emanet Şehremaneti”ne taksim edilerek İstanbul ve Galata’nın önemli noktaları kapısız kalma mahzuruna rağmen, “birtakım esbâb-ı mûcibe-i eblehfiribâne ve mûgâlâta-i kâzibâne tertibiyle” ahalinin dedikodusuna set çekilmiştir. Ahmed Lûtfî Efendi bir taraftan devletin merkezinde İstanbul gibi nadir bir mamurenin kapılarının yıkılıp kaldırılmasıyla uğraşılırken diğer tarafta muazzam devlet kalelerinden ve fethi uğruna pek çok defa binlerce başın fedâ edildiği Belgrad Kalesi’nin dahi “kolayca terk olunuvermesine” esef etmektedir¹⁷.

G. 2: Eugène Flandin’in Galata’daki surları konu alan gravürü (<https://tr.travelogues.gr/page.php?view=88>).

G. 3: Yıldız Albümlerinden Mevlavihane Kapı civarındaki surları gösteren bir fotoğraf (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri).

17 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XI, 91; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 61.

Ahmed Lûtfî Efendi kitabında, devlete ait resmî evrakların güvenle saklanabilmesi için Bâbîâlî içinde Hazîne-i Evrak dairesinin inşâsı hakkında bilgi vermektedir (G. 4). Buna göre o zamana kadar devletin resmî arşiv belgesi olarak hatt-ı hümâyûnlar, antlaşma metinleri, resmî evraklar, tezkireler, mühimme takrirleri ve eski defterler Bâbîâlî civarındaki mahzende ve bir kısmı da Sultan Ahmed Meydanı'na nâzır Defterhâne'de korunmaktadır. Düzenli görevlisi bulunmayan bu kurumlarda evraklar tasnif edilmeden gelişigüzel konulmaktadır. Ayrıca bir hamala beş on kuruş verilip bu arşivlere girilse pek çok belge alınıp götürülebilecek kadar korunmasızdılar. Ahmed Lûtfî Efendi, dîvân kalemî evrakları düzgünce muhafaza edilirken; geri kalan yıpranmış evrakın yarısının yağmur sularıyla telef olduğunu bildirmektedir. Kendisi bu evrakın Topkapı Sarayı'nda saklandığı mahzenlerden alınıp Bâbîâlî'ye taşınması esnasında görevlidir ve burada gördüklerini bir dipnotla üzülererek anlatmaktadır: Bahsi geçen evrak bir zaman Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı denilen mahallin bitişiğindeki mahzenlere doldurulmuştur. Ahmed Lûtfî Efendi vak'anüvîs olduktan sonra evrakın kontrolü ve incelenmesiyle görevlendirilmiştir. Bir heyetle mahzene giden ve senelerce açılmamış kapısını açan Ahmet Lûtfî Efendi, mahzenin zeminden tavana kadar evrakla dolu epeyce büyük sandıklar, ambarlar ve tabure istifli olduğunu ifade etmektedir. Eskiden kimsenin kapısına el sürmesi haddine düşmediğinden ve çatısı da tamir yüzü görmediğinden senelerdir yağın yağmurlar mahzenin içine akmıştır. Sandıkların tahtaları ve taburelerin bizleri çürüdüğünden içlerindeki evrak da çürüme derecesinde rutubetlenmiştir. Bu yüzden oluşan koku nedeniyle ilk gün ancak 15 dakika durabildikleri mahzenden çıkarıp havalandırdıkları ve fennî buhardan geçirdikleri evrakı Babialî kütüphanesine nakletmeye başlamışlardır¹⁸. Bu bölümün kaleme alındığı zamana kadar kütüphaneye beş yüz on sekiz araba evrak ve defterler naklolunmuş ve Topkapı Sarayı'nın metruk bir mescid mahallinde geçici olarak da iki yüz araba kadar bir miktarı bırakılmıştır. “Buna göre toplam belge miktarını varın siz tahmin edin” diyen Ahmed Lûtfî Efendi “Eslâfımız hiçbir kâğıdı yırtıp atmamışlar lâkin ahlâf anların kıymetini ve hüsn-i muhâfazaları yolunu bilememiş”¹⁹ diyerek serzenişte bulunmaktadır. Zikredilen evrak arasında itinaya layık olan hatt-ı hümâyûnlar, devlet senetleri ve görüşme mazbataları gibi bazılarının yazılma esnasında memurlar yanında kalıp telef olduğunu ve başkalarının eline geçip sonradan terekelerinde ortaya çıkanlarından eserlerinde yararlandığını ve arşive teslim ettiğini yazmaktadır. “Berreket versin ki, o zamanın deri gibi dayanıklı kalın kâğıtları bugünün işe yaramayan kâğıtları gibi olsaydı devletçe mürâcaat edecek elde bir yaprak bulunmayacaktı”²⁰ diyerek eskinin kâğıtlarının kalitesini övmektedir. İşte bu evrâkın tamamı elden geçirilerek sınıflandırılmış, numaralandırılmış ve düzenli bir şekilde korunabilmesi için

18 Fennî buharın evrakı kurtarmak için yapılan bir ilkyardım müdahalesi mi yoksa konservasyon uygulaması mı olduğu hususunda başka herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

19 Selefimiz bütün evrakı saklamış fakat mirasçıları bunları kıymetini ve saklanması gerektiğini bilememiş.

20 Neyse ki o zamanın arşiv kâğıtları bugünün kâğıtları gibi değildi, deri gibi dayanıklıydı; yoksa bugün mürâcaat edecek evrak bulunmazdı.

Meclis-i Vâlâ ikinci kâtibi Muhsin Efendi maiyetine verilen kelim yazmaya ehil sayısız efendilerle senelerce uğraşmıştır. Hâlen Hazine-i Evrak'ta bulunan 62 senesi öncesine ait evrak ve senetler güçlükle ortaya çıkarılmıştır. Bu tarihten itibaren de sıra numarası konup defterlere yazılarak evrak işlerinin düzenli kaydı sağlanmıştır. Dairenin aynı düzenle idaresi için müdür, yazıcılar ve memurlar tayin edilmiş fakat eski evrak bu tasnife dâhil edilmeyip bazı torbalarla dairenin farklı yerlerine bırakılmıştır. Ahmet Lûtfî Efendi, yazmakta olduğu tarih maddelerinin kaynağının o torbalardaki eski evrak olduğunu anlatmaktadır. Bu yüzden Hazine-i Evrak'ta mesela Belgrat'a ilişkin bir torba araştırıldığında Bağdat'a dair bir evrakla karşılaşıldığından istenen bilginin edinilmesinde zorluk yaşandığını ifade etmektedir. Hamiyet icabı durumu sabık sadrazam Sait Paşa'ya anlatınca, Paşa bizzat daireye gelerek her türlü eksikliğin giderilmesi, şartların iyileştirilmesi ve düzeltilmesi konusunda gayret etmiş ve eski evrakın tanzimiyle ilgilenecek başka bir müdür de görevlendirerek âdeta müessesenin ikinci kurucusu olmuştur²¹.

G. 4: Hazine-i Evrak ve Çevresi (1915-1920 arası) (Acar Avunduk, "Hazine-i Evrak'tan "Ulusal ve Uluslararası Araştırma, Arşiv, Belgeleme ve Okuma Salonu'na," 156).

Tarih-i Lûtfî'de, daha önce uzayan yapım süreciyle işaret edilen büyük Dârü'l-fünûn binasına hem kendi binasının harap olması hem de mevki olarak daha iyi olduğundan

21 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, VIII, 120; Öten, "Tarih-i Lûtfî," 43-44. Maliye Nâzırı Saffetî Paşa 3 Cemâziyevvel 1261 [10 Mayıs 1845]'de sunduğu bir tezkire ile Enderûn-ı Hümâyûn'da saklanan evrak ve defterlerin yok olma derecesine geldiğini ve bunların bu durumdan kurtarılması için Hazine-i Mâlîye'den tayin edilen memurlar vasıtasıyla tek tek gözden geçirildiği ve kalemlerine göre ayırmanın yapıldığını ve yeni depolara konduğunu, ayrılan bir kısım evrakın ise ileride lâzım olur düşüncesiyle saklandığını bildirmektedir (*Takvîm-i Vekâyi'*, S. 2, Safer 1262, 309). Meselenin detaylarıyla ilgili bir başka bilgi de bir arşiv belgesinde yer alan (Sait Paşa'nın telkiniyle olup olmadığı bilinmemektedir) Muhsin Efendi'nin Hazine-i Evrak Nazırlığına ve Kami Efendi'nin de Seraskerî Evrakı Müdürlüğü'ne getirildiği şeklindedir (BOA.A.DVN. 22.100.02.03.1263).

Maliye Hazînesinin taşınmasına karar verildiği bilgisi yer almaktadır. Bu nedenle Sultan II. Mahmud Türbesinin civarındaki köşede bulunan mîrî fırın yıktırılarak hızlıca bir Dârülfünun yaptırılması düşünülmüştür. Ahmed Lûtfî Efendi, “Medrese kıtlığı mı var? Ayasofya, Sultan Ahmed, Köprülüoğlu gibi civârda bulunan medreselerdeki dersâhaneler ne güne duruyor”²² derken karâr verildi demektedir. Mâliye Hazînesi’ne yük olmamak üzere bu Dârü’l-fünûn’un inşâ masraflarına, Kule-i zemîn arsalarından hâsıl olacak paralar “hülyâ bu ya” karşılık tutulmuştur. Bu durumu İstanbul aleyhine bularak eleştiren Ahmed Lûtfî Efendi, bir binâ yapmak için İstanbul’un kapısı olan surların özellikle kadim Galata Kulesi etrafındakilerin yıkılıp arsa yapılmasının mantıksızlığını ve yıllar içinde yol açtığı sıkıntıları tüm ayrıntılarıyla anlatmaktadır:

“Yapalım derken, koca İstanbul’un her tarafını apaçık bırakacak yağma kapısı açılır. Bu kule-i zemîn hesabı Şehr-emâneti için büyük bir hesap-kitap derdine dönüşür. Senerlerce uğraşıldığı halde “ucu ortası bulunamaz”. “istez (este ’üzü) billâhi ve ’d-hulû’l-büyûte min ebvâbihâ” (evlere kapılarından girmemekten Allah’a sığınım) kavlı-ı şerifi gereği hânelere kapılarından dâhil olmak gerekir çünkü kapısız ev olmaz, memleketin idare edildiği şehir de adeta bir hanedir, kapıları olmayınca ikamet imkânı olmaz. Bu apaçık gerçek karşısında şehirlerin şehri İstanbul ve Galata’nın surları ve kapılarını kaldırmak makul olmaz. Yüzyıllardır mevcut olan kadim kule (Galata) ve kapılarını küçük bir kazanç için mahvetmek uygun mudur? Osmanlı Devleti’ne intikalinden beri Osmanlı sultanları tarafından İstanbul surununun bir taşına hâlel gelmemesi mültezem (sıkı sıkıya yapılmış bir faaliyet) olmuş ve arada tamirine de özen gösterilmiştir. Hatta 914 (1508-9) tarihinde (Rabb’im korusun) İstanbul’da vuku’ bulan şiddetli depremde İstanbul surlarından yıkılan 43.300 zira’ alan Anadolu’dan 37, Rumeli’den 29.000 ve askeriyeden getirilen 11.000 nefer ve amele ile 34 gün içinde Kızkulesi, Silivri ve Çekmece köprüleri ile birlikte inşâ ve ikmâl olunmuştur. İstanbul ve Galata’nın asayişinin sarsılması yanında gümrük vergisinden oluşacak zararın da hesaplanması gerekir”²³.

19. yüzyılda İstanbul artık sur içinden ibaret değildir. Ortaylı, bunu yüzyılın tipik bir özelliği olarak şehrin merkezinin genele yayılması şeklinde değerlendirmektedir²⁴. Boğaziçi kıyıları boyunca uzanan ve denizden beslenen İstanbul’un en önemli banisi ve giderek büyüyen halkının ihtiyacını gözeten sultanı için devlet bünyesinde, kamu binası hükmünde muhtelif evler düşünülmüştür. Bu iş yapılırken de dönemin yerel mimari anlayışından plan olarak değil belki ama özellikle cephe tasarımı ve tezyînât olarak farklı, batılı üslupta saraylar yapılmıştır. Gerek güç gösterisi gerek

22 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, X, s. 132; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 55-56.

23 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, X, s. 132; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 55-56. Ahmet Lûtfî Efendi surların yıkılmasını, II. Bayezid dönemindeki hızlı bir onarımı örnek vererek tarihe sahip çıkamama olarak değerlendirirken üstüne asayiş ve gelir kaybı gibi zararları da ekleyerek eleştirmektedir. Bu ifadelerde Galata surlarının yıkım ve ortaya çıkan olumsuz sonuçları, süreci yaşayan müellif tarafından tepkiyle dile getirilmektedir.

24 Ortaylı, “İstanbul’un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış,” 95.

mimari zevkin değişmesiyle olsun şehrin her köşesine hâkim olacak pek çok saray fikri yaygınlaştıkça şehrin sahibinin kim olduğunu gösteren yerlilik emareleri ve sivil mimarinin üst düzeye mahsus örnekleri çoğalmıştır. Bu yüzden sarayın taşınması hadisesi Osmanlı Devleti için biraz farklı değerlendirilebilir. Bütün yüzyıl boyunca yapılan köşk, kasır, sahil saraylar ve saraylar Batılı örneklerin bir taklidi değil, kendilerine özgü karakteri olan mimari yapılarıdır (G. 5). Bununla birlikte bu yapılar, III. Selim dönemine kadar yapılan eski ahşap sarayların yerini aldığı gibi, insan ve evi arasında daha önceki örnekler ile sağlanmış uyumu yakalayamamıştır²⁵. Batılı tipin üslup gösterişine rağmen 18 ve 19. yüzyıllarda sivil mimari, geleneği takip etmiştir²⁶.

G. 5: Antoine İgnace Melling'in Defterdarburnu'nda Hatice Sultan Sarayı gravürü (<https://tr.travelogues.gr/page.php?view=88>).

Tarih-i Lûtfî'de Vak'a-i Hayriyye'den önce Sultan II. Mahmud zamanında Selânikli Abdurrahman beyin eminliğinde yeniden yapılan Topkapı Sarayı'nın güpegündüz bir ütü kıvılcımıyla yandığı bilgisi geçmektedir. Bu olayın nakledildiği 1865 yılı itibarıyla Beylerbeyi Sarayı da yıktırılmıştır. Fuad Paşa'nın "Pâdişâhımızın iki âli sarayı var idi. Birisi yanıyor, öbürü yıkılıyor"²⁷ sözüyle hazırcıevaplığına atıfta bulunan Ahmet Lûtfî Efendi, "bekçi veya tamir masrafından kurtulmak için mi bilmem Boğaziçi'nin sultan eseri saray ve kasırları yıktırılmakta"²⁸ diyerek üzüntüsünü dile getirir. Hemen ardından korunması gerektiğini düşündüğü yalı ve köşkleri tek tek sıralar:

"Yalı-köşkü ve Üsküdar'da Şemsi Paşa ve Bebek Köşkleri yapıları seyre layık tarihi eserlerden oldukları için, keşke aslı unsurları bozulmadan ta'mir edilseydi. Bunlardan biri de Soğukçeşme Kapısı'nun üst tarafında kâin Alayköşkü ki, birkaç pâdişâh-ı âlî-câhların seyir mekânıydı. "O mekân-ı şevket-ünvanlara mekânât şerefiyle reşk-âver-i

25 Doğan Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi, 17. -19. yüzyıllar* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 95.

26 Kuban, *Türk Ahşap Konut Mimarisi, 17. -19. yüzyıllar*, 97.

27 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, X, 104; Öten, "Tarih-i Lûtfî," 54.

28 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, X, 104; Öten, "Tarih-i Lûtfî," 54.

kasr-ı havernâk olan bu mahâll-i mebrûkûn dahi" telgrafhâneye dönüştürülmesine te-essüf edilse yeridir. Yine de mevcûd olduğuna teşekkür olunur".²⁹

Hemen peşinden "mekânların şerefi içinde oturanlardandır" sözüne işaretle hiç değilse o padişahların hatrına korunabilseydi diyerek hissiyatını ifade etmektedir.

İstanbul'da yeni meydan düzenlemelerinin yapılması ve yolların genişletilmesi yeni belediye dairelerinin kurulmasıyla ilgili adımlarla başlatılmıştır. Belediyelerin kurulması süreci sonunda, İstanbul için ilk farkına varılan şey meydan, yol, kaldırım ve park denilen kentsel ihtiyaçların yokluğu olmuştur. Divanyolu genişletilmiş ve Köprülü Külliyesi de tıraş edilmiştir. O dönemden günümüze, yol ve meydan için tarihî yapıların tahrip edilmesinin de olumsuz bir tavır olarak sürüp geldiğini vurgulamak gerekmektedir.³⁰ İstanbul'da 1869 yılı itibarıyla yapılan cadde ve yol düzenlemeleri esnasında Ayasofya etrafındaki evlerin yıkılmasıyla açığa çıkmış, Maliye hazinesi girişinde iki taraflı bir meydan ve oradan Beyazıt Camii'ne kadar dükkânların yıkılmasıyla muntazam bir cadde yapılmıştır. Buğdaycılar kapısıyla Kürkçüler kapısı arasındaki arsanın yükseltilmesi ve Hasan Paşa Karakolu'ndan Laleli Camii'ne geniş bir yol açılmasıyla ile güzel bir manzara elde edilmiştir. Tophane ve Beyoğlu tarafları da bu şekilde genişletilip düzenlenmiştir. Ahmed Lûtfî Efendi günümüze de bu şekilde gelen yol ve cadde düzenlemelerini anlatırken dikkat edilmeyen bir şeye -mezar ve türbe yıkımına- dikkati çekmiştir: "Bu tesvîyeler sırasında mezarlar mı gelir, türbeler mi tesâdüf eder, bunların imhâsı mühimsenmemiştir. Ol vakit bu çığrı açanların çoğu tîz vakitte kazdıkları hufrelere canlarını atıp gitmişlerdir"³¹.

G. 6: Yıldız Albümlerinden Rumeli Hisarı'nı gösteren bir fotoğraf (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri).

29 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, X, 104; Öten, "Tarih-i Lûtfî," 54.

30 Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 77.

31 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XII, s. 67; Öten, "Tarih-i Lûtfî," 66-67.

En başta belirttiğimiz gibi İstanbul'da Bizans'ın suriçi şehir anlayışından surdışı-na da yayılan bir Türk şehrine gerek sahilsaraylar ve yalılar gerekse onlarla birlikte İslam şehri fikrine uygun olarak ele alınan camilerle geçiş yapılmıştır. Bu duruma 19. yüzyıl itibarıyla Batılı unsurlarda tezyînât damga vurmuştur. Boğaziçi'ndeki yeni büyük saraylar ve onlarla birlikte Boğaziçi'ne yerleşen Dolmabahçe (Bezmialem Valide Sultan), Mecidiyeköy ve Ortaköy Camileri Avrupa mimarisinin abidevi ebatlarda fakat dinî mimari örnekleriyle Boğaziçi kıyılarına kadar uzanmasını sağlamıştır³². Bu yüzyıldaki İstanbul yerleşim dağılımı, Abdülaziz dönemi sonunda C. Stolpe'nin yüzyıl ortalarında hazırladığı 1882'ye kadarki düzeltmelerle birlikte yayımladığı haritasında görülmektedir (G. 7). Sur dışındaki yerleşim alanları giderek genişlemiştir. Bu genişleme esnasında yeni yapılar için bazı eskilerinden vazgeçilmesi düşüncesi doğrultusunda Üsküdar sahilinde Şemsi Paşa Köşkü'nün yıkılmasına dair üzüntüsünü Ahmed Lûtfî Efendi şöyle dile getirmiştir:

“O esnâda İstanbul'un bazı yerlerinde, eskiden kalma Osmanlı eserlerinden kasrı-hümâyünların yıkımına girişildiği gibi Üsküdar'da, deniz kenarındaki tarihî binalar ve deniz tarafından hoş manzarası ile meşhur Şemsi Paşa Köşkü dahi yıkılıp tahrip edilerek arsası “güyâ” Millet Bahçesi olmak üzere terk olunmuştur. İstanbul tarafında Sarayburnu'nun karşısında başkaca hoş bir manzaraydı”³³.

G. 7: C. Stolpe, “İstanbul Planı”, 1882

(http://bellek.beyoglu.bel.tr/download/Harita_serjisi_Katalog.pdf).

32 Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 78.

33 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XII, s. 67; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 67.

1870 yılına kadar Tersane-i Âmire'de kürek cezasına mahkûm edilen suçlular için merhamet kaidesi ve adalet icrası hükmünde Sultanahmet Meydanı'nda bulunan eski mehterhâne (hayme çadırları mühimmatına tahsis olunmuştu) yenilenecek açılmıştır (G. 8). Çokça masraf yapılarak ağır suçlular ile üç yıla kadar hapis yatacaklara mahsus iki bölümde koğuşlar, hastahaneler, ehl-i sanat için mahaller ile hamam, cami ve kilise gibi bölümleriyle mükemmelen yenilenen hapishanenin bir de seyri için birkaç gün açık bırakılmasını yadırgayan Ahmed Lûtfî Efendi bu durumun ceza olup olmadığını sorgulamıştır. İtiraz başlığı altında, adaletin tesisi ve merhametin hâkimiyeti için yaptırım ve kuvvet gerekse de; suçluların bir süre mahkûmiyetlerinin böyle İstanbul'un Sultanahmet gibi orta yerinde olmasını yadırgamaktadır. Her tür kabahat ve suçla mahkûm olan bazı "haşerelerin" tutuklanıp işsiz güçsüz hapsinin maslahat olamayacağını; vaktiyle kürek cezasına mahkûm olanların tersane hapsine konulmasıyla, bir hapishanede tutulmalarının denk olmadığını ve buna başka bir ad verilmesi gerektiğini "havâtır-ı kâsıra-i fakîrânemdendir" diyerek ifade etmiştir. Üstüne de halkın hapishaneyi seyretmek üzere davet edilmesini anlamadığını, bunun kastının hapishanenin güzel hal ve rahatlık makamı olduğunu gören halkın özendirilmesi mi demek olduğunu istihza ile eklemiştir³⁴.

G. 8: Sultan Ahmed Meydanı'nda inşâ edilen Hapishane-i Umumi'nin 20. yüzyıl başındaki bir fotoğrafı (İstanbul Encümen-i Tarih Arşivi, 2971).

Ahmed Lûtfî Efendi, 1873'te Galata Beyoğlu arasında yapılan tünel için mezarlıkların usulüne uygun olarak kaldırılmamasına tepkisini teessüf başlığı altında değerlendirebilir. Beyoğlu ile Galata arasında Tünel'in yapılması kararlaştırıldığında Galata Mevlevîhânesi karşısında meşhur zevâtın medfûn olduğu ve her birinin üzerlerinde

34 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XII, 100; Öten, "Tarih-i Lûtfî," 69-70.

müzeyyen ve san'atlı mezar taşları bulunan Müslüman kabirleri Hükümet-i Seniyye tarafından Tünel Şirketi'ne dokuz bin liraya satılmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi, Tünel Şirketi'nin orada medfûn Müslüman mevtlerin kemiklerini kaldırıp, moloz döker gibi civârda bulunan mezarlıklara naklettirdiğini ve zikredilen ücretin de mektepler masrafına sarf edilmek üzere Maârif Nezâreti'ne verilmiş olduğunu gazetelerden nakletmiştir³⁵.

Ahmed Lûtfî Efendi, Galata Tüneli'nin inşâsı sırasında yıkılan mezarlıklarla ilgili bir nizam ve kanun olmayışını yadırgayarak bu konuda yapılabilecekleri eserinde açıklamıştır. Ayrıca bu durumun Sultan Abdülhamit Han zamanında Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile aşama aşama çözüldüğünü de ilave etmiştir. Galata Tüneli'nin üst yanında tekke karşısındaki Müslüman mezarlığını Tünel Şirketi'nin satın aldığı ifade eder ve “öyle ya Müslüman mezarlığı, Hristiyan değil, Yahudi mezarlığının çöpüne doku-nulamayacağı emsâliyle mesbûktur”³⁶ diyerek eleştirmiştir. Çünkü şirket, mezarlığı ortadan kaldırıp o alanı genişletmek üzere, o muntazam, antika ve üzerlerinde “ism-i celil-i rabbânî ve âsâr-ı kudsiyyeyi hâvî” taşları söküp kabirlerdeki Müslüman kemiklerini “gûyâ bir başka mahâlle konulmak için” toplatmaktadır. Ahmet Lûtfî Efendi, zamanın gazetelerinde yer alan bu olayı anlatıp okuyanların gönlünü yaraladığını, burada söylenecek pek çok söz olmasına rağmen, zihni meşgûl etmekten sakındığını ve sözünü kısa tuttuğunu belirtmiştir. Yine de bazı hâtıraların saklanması hassasiyetiyle kalemini alıkoymamış ve “Bu esef gerektiren hâl, vaktiyle umumi kabristanlar için

35 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, XIV, 61; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 79. İnalçık, plansız Müslüman mezarlığıyla, muntazam bir plana göre yapılan Hristiyan mezarlığı arasındaki farkı şöyle açıklamaktadır: Müslümanlara göre, mezarlık alanına serpiştirilen kabirler, ölünün definden sonraki kırk gün içerisinde melâike tarafından ziyaret edilip sorguya çekildiği öte dünya için bir geçiş yeridir. Kabir, yönetici sınıfın üyeleri için yapıldığında bile en dindar olanlar, kabrin kubbesinin göğü görecektir şekilde açık bırakılmasını vasiyet ederlerdi. Mezarlıkta her şey Allah'ın iradesine bırakılmak durumundaydı. Bu durum beşerî müdahalenin ilahi amaca karşı işlenmiş bir fiil kabul edilmesi esasıyla ilgilidir. İnalçık, “İstanbul: Bir İslâm Şehri”, 319. Ayrıca İnalçık, bir hadisle Müslüman mezarlığının özel mülkiyet ve mahrem alan oluşunu örnekler: “Her toprağın (sahibinden başkasına) yasak olan bir kısmı vardır.” Bk. M. Hamidullah, *Muslim Conduct of State* (Lahore: Ashraf Press, 1961), 92.

36 Defn ve mezarlık yeri tahsisi konusunda Üsküdar'da gayrimüslimlerle hükümet arasında Tanzimat dönemi ve öncesinde bir sıkıntı yaşanmamıştır. Bu durumun Osmanlı Devleti'nin uygulamada gayrimüslim mezarlıklarına Müslümanlar tarafından yapılan kimi haksız müdahaleleri “lehüm mâ lenâ, aleyhim mâ aleynâ” (Onların lehine olan hükümler bizim de lehimize, aleyhlerine olan hükümler aynı şekilde bizim de aleyhimizedir.) prensibince menetmesinin sonucu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte gayrimüslimlerin kendi aralarında bu konularda anlaşmazlıklar olduğu şer'îye sicillerinden öğrenilmektedir. Bu belgelerde Yahudiler ve Ermeniler başta olmak üzere farklı din ve mezhep mensuplarının mezarlık yerlerinin aynı mekânda yer almasının sorun teşkil ettiği görülmüştür. Bununla birlikte aynı din ve etnik kökene sahip olmalarına rağmen, Rumlarda görüldüğü üzere Üsküdarlı ve taşralı olmak, başka bir deyişle yerli ve muhacir olmak da tartışma ve dava konusu olmuştur. XIX. yüzyılda mezhep değiştirmenin serbest bırakılmasına paralel olarak bu döneme kadar kısmen homojen bir yapı arz eden kalan gayrimüslim cemaatleri içinde farklı mezhep müntesipleri oluşmasıyla mezarlık tartışmaları da gündeme gelmeye başlamıştır. Bu davalardan hareketle Ermeni Protestanların mağdur edildiği ve istenmeyen grup olduğunu söylemek yanlış olmaz. Müslüman veya gayrimüslim tebaaya mezar tahsisinde ayırım yapılmayan Osmanlı Devleti'nde, gayrimüslimler arasındaki tartışmalarda ise her iki taraf da dinlenerek ve haklı olan tespit edilerek sorunların çözümü sağlanmaya çalışılmıştır. Bu davalarda ise genellikle Yahudi'lerin kazandığı söylenebilir. Nevzat Erkan, “Üsküdar'da Gayrimüslim Mezarlıkları ve Mezarlık Tartışmaları,” *History Studies* 5/3 (2013), 49-57.

memleketçe bir kaide ve düzen belirlenmeyip, herkesin mahalle arası, sokak ortası, cami hazireleri ve tekke bahçeleri gibi engel ve zahmet olmadan makbere sayılmasındaki serbestlik ve kayıtsızlıktan kaynaklanmıştır³⁷ şeklinde bir teşhiste bulunmuştur. Bir de vaktiyle kenarda bulunan mahâller merkeze yakınlaşarak yakınındaki kabristanın yol genişletmek ve bazı önemli işler için nakline cür'et olunmuştur. Bu zaruri işin uygulanması da iman sahibi kalplerin esef derecelerini hafifletecek bir “meşru usul ve mendûbeye uymak” suretiyle olmuştur³⁸. Lûtfî Efendi sebebi ve uygulamayı zikrettikten sonra bugünkü durumu ifade etmektedir: “Ya’ni o güzel güzel yazılı ve nakışlı taşlar, taş ocaklarından taş çıkarır gibi Hırvatların külünk ve koca kazmalarıyla kırılarak, insan kemikleri parçalanarak ve ayaklar altına atılarak ameliyât edilmesinin önemsenilmemesine ne denileceğini bilemem³⁹”.

Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamit Han (1876-1909) dönemlerinde, ilk sanayileşme çabaları neticesinde, İstanbul’un II. Dünya Savaşı’na kadar pek değişmeyecek olan ulaşım altyapısı kurulmuştur. İstanbul atlı tramvay şirketi 1869’da açılmış ve 1871-1874 arasında dünyanın en eski şehir metrolarından biri olan Tünel inşa edilmiştir⁴⁰. İstanbul’un sadece şehir içi ulaşımı değil, Asya ve Avrupa ile irtibatı da bu dönemde planlanmıştır. 1873’te İstanbul-İzmit demiryolu tamamlanmış ve Anadolu banliyösünün gelişme yolu açılmıştır⁴¹. İstanbul’dan Edirne’ye, Edirne’den Dedeağaç’a ve Varna’ya, Selanik’ten Üsküp’e, Avusturya sınırında Novi’den Banaluka’ya kadar Rumeli demiryolları; Üsküdar’dan İzmit’e Bursa’dan Mudanya’ya, Mudanya’dan Akşehir’e, Yafa’dan Kudüs’e kadar Anadolu demiryolları yapılmıştır. Osmanlı Devleti’nin sona erişine kadar 4000 km’si Anadolu’da olmak üzere toplam 12000 km demiryolu yapılmıştır⁴². Bu faaliyetler esnasında inşası 1871’e tekabül eden Üsküdar-İzmit demiryolunun masrafının on senede elde edilen gelirle karşılanacağını bildiren Ahmed Lûtfî Efendi, emlak sahiplerinin bedellerinin bir kısmından vazgeçmeleri ve yabancılara muhtaç olmadan iş yapılmasını gururla anlatmaktadır. Sadece mülk sahiplerinin de bu gelirden pay alabileceği fikrini ortaya atarken Yedikule-Sirkeci arasında yapılan demiryolunun arsa sahiplerine ödenemeyen ücretlerini hatırlatmaktadır. “Bahsi geçen yolun inşasına başlarken, masrafına karşı on senede ödenmek şartıyla çıkarılan yeni senetlerin bedelleri tahsis olunmuştu, niye onların bedelleri kullanılmadı” diye bir soru sorup, “bu da yardım kabilindedir” diyerek sorusunu cevaplamaktadır. Sonra da önemsemez bir tavırla İzmit’e kadar yabancılara mürâca’at etmeden işin halledilebildiğini ifade eder (G. 9). Rumeli yolu yapımında ise bu yolun takip edilmeyip

37 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XIV, 61; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 79.

38 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XV, 14; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 73-74.

39 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XV, 14; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 73-74.

40 Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 76.

41 Kuban, *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*, 76.

42 Avrupa’da sömürgeleri anakaraya hammadde ve işçi taşınmasıyla bağlayan demiryolları, Osmanlı Devleti’ni açık pazar hâline getirerek zamanla yerel zanaatlerin ve Müslümanların elindeki ulaşım sektörünün çöküşüne neden olmuştur. İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2000), 134.

Yedikule'den Bahçekapısı'na yani Sirkeci İskelesi'ne kadar demiryoluna tesâdüf edip istimlâki gereken mahâllerin sahiplerine verilmek üzere yüzde sekiz fâiz ile iki yüz sekiz bin adet Osmânî lirası borçlanıldığını hatırlatmaktadır. Bu borçlanmadan emlak sahiplerine ödeme yapılmadığını, çoğunluğu yardıma muhtaç olan emlak sahiplerinin ne kadar uzun bir süre zor durumda kaldıklarını ve hesap kitâbın hangi yolla kapandığını “işin içinde bulunup da o zamanı idrak edenlerin hatrındadır” diyerek hatırlatmaktadır. Bir de ilmiye kökenli İmamzâde İmâdüddîn Efendi'nin durumunu örnek olarak anlatmaktadır: “Kendisi işini düzeltmekten yorulmayan, üşenmez bir zât idi, kendisinin Yedikule civârındaki emlakından alınan yerlerin, gerek fiyatlandırılması ve gerek tahsilinde senelerce uğraşıp, kaldığını bilirim. Sâir ahad hukûkuna gelince var kıyas et, vüs'at-ı deryâyı zahmet nidüğün”⁴³.

G. 9: Yıldız Albümlerinden Geyve Boğazında tünel girişinde İzmit demiryolunu gösteren bir fotoğraf (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri).

3. Taşınır (Menkul) Kültür Varlıklarının Korunması

Türkiye’de Kültür varlıkları ve kültürel miras kavramları 23.07.1983 tarihli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu’nda tanımlanmış olmakla birlikte bu kavramların farkına günümüzden çok önce varıldığı düşünülebilir. Nitekim Ahmet Lûtfî Efendi’nin 19. yüzyıl aydını olarak eserlerinde yer alan örnekler bu konuda bir fikir verir niteliktedir. Ancak yine bu örneklerden anlaşıldığına göre, kültür varlığı ve kültürel miras konuları hakkında aydınların farkındalığı olsa da koruma fikrinin gündemde olmadığı açıktır.

43 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XIII, 19; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 71-72.

19. yüzyılda her alanda değişikliğe yol açan en önemli olaylardan biri Yeniçeri Ocağı'nın 1826'da kaldırılmasıdır. Böylece yeni bir askerî düzen kurulmuş, eski düzenin mimarisi de dâhil bütün geleneği ortadan kalkmıştır. Bütün farklı bir sistem arayışı başta askerî binalar olmak üzere, eğitim ve tıpla ilgili binaların mimarisine de yansımıştır. Dönemin mimarisine damga vuran yapıların askerî yapılar, sanayi yapıları, okul ve hastane gibi binalar olması, gelenekte mevcut olmayan alanlardaki bu yapıların Avrupa'daki yapı tipleri model alınarak inşâ edildiğini göstermektedir. Dolmabahçe Sarayı, Ortaköy Camii gibi Barok ve Ampir karışık üslûpta yapılan eserler yanında, tek başına Barok veya Ampir üslubunda yapılan eserlerle zamanla sivil, askerî ve dini olsun her tip eseri kuşatan mimari bir moda ortaya çıkmıştır. Tavan ve kapı tezyînatından, resim ve yazı çerçevelerine hatta mezar taşlarına kadar bu üslupların tatbik edildiği görülmektedir.

19. yüzyıl yapılarını etkisi altına alan üslupların tamir işlerinde de dikkate alındığı bir gerçektir. Yapılan tamirlerde eserlerin klasik üslup özelliklerine saygı duyularak dönemin anlayışının yansıtıldığını görülmektedir. Ahmet Lûtfî Efendi, Fatih Sultan Mehmed Türbesi tamirinde Rokoko bezemeler ve Ampir üslubundaki ayrıntılar karşısında eskisinden çabuk vazgeçilmesini yadırgamaktadır. Bu tamiratta tarihî olana sahip çıkma ve koruma anlayışına ters faaliyetler yapılmıştır. Bu da başlangıç ne olursa olsun geri dönülemez bir farklılığın yerleştiğini ispatlamaktadır: yeniliğe teslim olmak. Klasik anlayıştaki plan ve tiplerden vazgeçilmesine rağmen, görünüş itibarıyla da olsa pek çok üslubu barındıran eklektik bezeme ve ayrıntılara yönelmesi 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde yeni bir anlayışın temelini oluşturmuştur.

Taşınır, taşınmaz kültür varlıklarına ve tezyînâta da yansıyan bu tercih, *Tarih-i Lûtfî*'de yadırganarak nakledilmiştir⁴⁴. Buna göre Lûtfî Efendi, Fatih Sultan Mehmed'in tamir olunan türbesinin açılış merasimini haber verirken, eski tezyînatın yerine farklı bir tezyînat yapılmasını, Fatih devrinin özelliklerini göstermemesi nedeniyle münâsib bulmadığını yazmıştır. Gerek türbe tezyînatı gerekse türbe şebekesi ve eşyasının aslının korunması gerektiğini eserinde açıkça anlatmaktadır. Hatta I. Abdülhamit'in türbesindeki elmaslı sorgucun çalınmasını ve bu konudaki güvenlik yetersizliğini de bu eksikliğe dikkat çekmek üzere örnek olarak vermektedir:

"Ebû'l-feth Sultân Mehmed Hân Gâzi Hazretleri'nin ta'mir edilen türbe-i şerifesinin tamiri, tezyîni ve tefrîşi güzelce sonuçlanmış olarak açılış töreni yapıldı. Türbe-i şerifenin içi ve dışı yeni tarzda ve gönle hitap eden şekillerle cilâ ve tezhip (Keşke bu tezyînat, daha önce uygulanan gibi olsaydı, daha münâsib olurdu; çünkü her asrın bir modası

44 Resim, heykel, levha, ikona, seramik kaplar, çini, cam, metal, deri eşya, dokumalar (halı, kilim vb), mobilya, mücevher, sikke, elyazması kitap gibi sanat eserleri ve belgeler ile, aslında bir taşınmaza ait olan duvar resmi (fresk), mozaik, heykel, alçı pencere, ocak yaşmağı gibi yerlerinde korunamayacak duruma gelen bileşenler de taşınabilir (eski deyimle: menkul) kültür varlığı olarak değerlendirilmektedir. Yıkılan bir konağın kapısı, kafesleri, tavanları, yok olan bir hamamın kurnaları, havuzu da bu anlamda "taşınır kültür varlığı" olabilir. Bk. Zeynep Ahunbay, *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*, çev. Aygül Ağır (İstanbul: YEM Yayınevi, 1996), 22.

ve âdeti vardır. Fâtih zamanındaki mi'mâri ve tezyîni usulün aslının uygulanmasında görünür görünmez hayır ve güzellikler inkâr edilemez. Geçmiş zamanların zabtu bunun gibi tarihî eserler ile keşfedilir) ve diğer teferruatları da inşâ ve tertib edilerek sandukasının pûşidesi pek mükellef ve şebikese halis gümüşten gövdesiyle, i'mâl ve tanzîm (Acaba Fâtih zamânı sanat eserlerinden olan sedeflerle müzeyyen asıl şebikese nerede kaldı. Bu şebikeyi kaldırıp da yerine halis gümüşten değil, som altından ma'mûlû konulsa yine eskisinde olan hâl bulunamaz. Çünkü tâ o zamandan beri milyonlarca inananın halis saygılı gözleri, mübarek ve özel ziyaretleriyle görülmüş ve tebrike değer olmuştur, tatlılık başka bir haldir) ve dört adet büyük gümüş şamdân ile gâyet süslü bir avize asılmış, perdeler ve halı gibi mefrûşâtı dahi saray-ı hümâyûnlara mahsûs nefis eşya ve süslemenin en yüksek çeşitinden olmak üzere tefrîş ile zikredilen türbe fevkalâde tezyîn edilmiş ve dolap yerleştirilerek içine Hakân-ı müşârunileyhin (Fatih Sultan Mehmed'in) Saray-ı Hümâyûn'da mahfûz saygı mevkii olan bazı cihad silahlarıyla sâir bunun gibi emânet ve muteber eşyalarından bir takım kıymetli müteberrikât konulmuştur”.

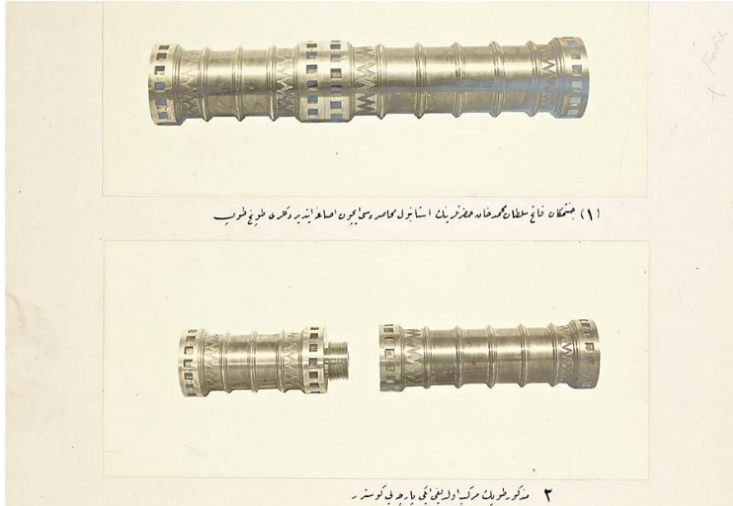
(Hâtrâ): Bu teberrükâtın o vakte kadarki varlığı, Saray-ı hümâyûn Hazînesi'nde mahfuz olması sebebiyledir. Türbe-i şerîfe koruyucusu ile Hazîne-i hümâyûn hizmetlilerinin hâlleri karşılaştırılırsa, âcizane kısa hatıram zarûrî tasdik edilmiş olur. Cennet-mekân I. Abdülhamid Han hazretlerinin türbe-i şerîfeleri ki, İstanbul'un en işlek mahâllinde bulunmaktadır; bahsi geçen hakanın sandukası üzerinden elmaslı sorgucunun çalındığı hatırlanacaktır. Hangi türbeye gidilse henüz memleketinden gelmiş, Kur'ân-ı Kerîm okumağa başlamış bir iki çömez görülür. Demek ki, türbelerdeki sanatlî eşya iş-bu çömezlerin ellerinde mahfûzdur. Acaba bu sanatlî eşyalar ve diğer mevcutların evkafca bir hususi defteri var mıdır? Arada yoklanması kaçırılmakta mıdır? Antikacılarda bulunan ve Avrupa'da bazı büyük salonlar duvarlarını tezyîn eyleyen eski seccâde ve kilimlerin çoğu türbeler ile cevâmî'-i şerîfe çalıntısıdır. İnteha⁷⁴⁵.

Ahmed Lûtfî Efendi kıymeti bilinemeyen kültür varlıkları sınıfına dâhil ettiği ve İngiltere Kraliçesine hediye olarak verilen Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethettiği bir kıta topla ilgili serzenişte bulunmaktadır (G. 10):

“İşte kadri bilinmeyen ve elden çıkartılan kıymetli eserlerden biri olarak Kal'a-i Sultânîyye'de bulunan prinçten sanatlî iki parçadan mürekkeb, üzerinde (Sultan Mehmed bin Murad Hân) ibâresiyle 7 Recep 880 [6 Aralık 1475] târihi ve i'mâl eden ustanın (Ali) ismi mahkûk döküm, eski zaman işi bir kut'a top vardı. Saltanat-ı seniyyenin heybetine delâlet eden ve dört-beş yüz senedir ve devamlı muhâfazasına ihtimâm edilen eşi bulunmaz bir yâdigârdı. O esnâda İngiltere Kraliçesi'ne hemence hediye ediliverdi. Ona bedel Kraliçe-i müşârunileyhâ tarafından iki yüz adet çelik gülleleriyle beraber, iki kut'acık Armiston topu gelmiştir. Alınan ile verilenin kıymetlerinin derecesini takdîr yazılmaktan müstağnidir”⁷⁴⁶.

45 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, X, 141; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 57-58.

46 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmanîyye*, XI, 90; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 60-61. Bahsi geçen toplar İngiltere Kraliçesi'ne Sultan Abdülaziz tarafından hediye edilmiştir.

G. 10: Yıldız Albümlerinden İstanbul'un fethi için II. Mehmed'in döktürdüğü toplardan birini gösteren bir fotoğraf (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri).

İstanbul ve dışında Osmanlı Devleti'nin toprak altında ve üstünde kalan tarihî eserlerin kıymetini bilme ve onları koruma hususunda bir adım olarak değerlendirilen Sultan II. Mahmud Türbesi karşısında müze yeri tahsisi hadisesine de *Tarih-i Lütfî*'de yer verilmektedir. Buna göre İstanbul ve memleketin bazı şehirlerinde bazıları ortada ve çoğu da toprak altında yıllarca örtülü ve terk edilmiş tarihî eserler bulunmaktadır. Yabancılar tarihî eserleri çıkarıp memleketlerine götürmekte, bu tarihî eserlerden tarih ve sanat açısından pek çok fayda sağlamakta ve müzelerini süslemektedirler. Yabancıların bu işgüzarlığına karşılık yerliler de farkındalıktan yoksundur. Lütfi Efendi'ye göre bilgi eksikliği sebebiyle tarihî eserlerin bulunması yolunda bir teşebbüsümüz olmadığı gibi, ele geçen antikaları da bozup kırdığımız meydandadır:

*"Hattâ yakın zamanlara kadar Anadolu'nun bazı taraflarında eski zamanlardan kalma tiyatro harâbeleri ve yek-pâre mermer veya somakiden oyulup imal edilmiş, başları kırılmış arslan, kaplan gibi bazı hayvan figürleri; çeşme başlarında, duvar köşelerinde ve aralarında görülür ve zamâne heykeltraşlarına hayret ettiren şeyler olmalarına rağmen âdî taş parçaları gibi kullanılırdı. Avrupalular ile tanışıklık ve alışmanın faydası olarak bunun gibi şeylerin kadri bilinmeye başladığı sırada, tarihî eserlerin toplanmasına mahsûs olmak üzere cennet-mekân Sultan Mahmud Hân-ı Sâni hazretlerinin türbe-i şerîfeleri karşısında "Müzehâne" nâmiyle bir yer tahsis olundu"*⁴⁷.

Bu ifadelerle Avrupa ile tanışıklığın getirdiği farkındalığı ve Sultan II. Mahmud tarafından bir müze tahsis edilmesinin önemini, II. Mahmud'un vefatından sonra kaleme aldığı eserinde kendisini rahmet ve minnetle anarak ifade etmektedir.

47 Lütfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XI, 90; Öten, "Tarih-i Lütfî," 60.

4. Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması

Ahmed Lûtfî Efendi, sadece döneminde cereyan eden kurum çekişmelerini yahut hatalı uygulamaları değil, yangın gibi doğal afetlerle İstanbul'un kaybettiği kültür değerlerini de kayıt altına almıştır. 1836'daki İstanbul yangınından sonra Bayezid Camii civarındaki değişimi, zanaat ustalarının dükkânlarının yerleşimlerini, aralarındaki ilişki ve bazı sokaklarla birlikte yok olan meslekleri şöyle ifade edilmektedir:

“O harikten sonra Mürekkepçiler Kapısı sadece sözde kalmıştır. Aslında Kâmil Paşa merhûmun konağı karşısında Sultan Bayezid tarafına gidilir iken orada bir kapı vardı. Sokakların düzeltilmesinde kapı kaldırıldı, ileriye doğru iki taraftan yerler alınarak meydan açıldı. Kâğıtçılar ile divitçiler bir karanlık dar sokak içindeydiler. Cadde tarafında tülbentçiler vardı. Atıllardaki bodrumlarda kâğıt perdâhçıları işlerdi. O zamanlar Avrupa'dan gelen kâğıtlar mühresiz kullanılmadığından her cins ham kâğıtları mührecilere perdah ettirirlerdi. Mührecilik âdetâ bir sanat olup epeyce halk geçinirdi”⁴⁸.

G. 11: Yıldız Albümlerinden Boğaziçi'nde yalılar gösteren bir fotoğraf (İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri).

Rumeli Kazaskerliği pâyesinin Ömer Ağa oğlu Tevfik Bey'e verilmesine ek olarak yalısını Bahriye Nazırının kullanmasından hareketle Ahmed Lûtfî Efendi, eskiden Boğaziçi yalılarında ilmiye sınıfının oturduğunu fakat 1848 yılı itibarıyla yerlerine paşaların geçtiğini örneklerle açıklamaktadır (G. 11). Şüphesiz muhitin karakterinin belirlenmesinde orada ikamet edenlerin rolü büyüktür. Ahmed Lûtfî Efendi İstanbul sakini olarak aradaki sosyo-ekonomik ve kültürel farkı şu cümlelerle dile getirmektedir:

“Bu Ömer Ağa cennetmekân Sultan Selim Han Hazretlerinin Vâlîde Kethüdâsı ve Sultan Selim devri yüksek rütbeli ricâlerinden meşhûr Yusuf Ağa'nın birâderidir. Tevfik Beğ'in

48 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, V, 54; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 29.

yalısı Ortaköy'de Neşat-âbâd Sarayı'nın üst tarafındadır; bugün hala Bahriye Nâzırı'nın yalısıdır. Eski târihlerde Boğaziçinin en güzel mahâllerinde büyük büyük yalılar ilmîye sınıfındı. Örnek vermek gerekirse: Bebek'te Kâmil Paşa yalısının büyük kısmı sadrazamlardan İmamzâde'nin, Ali Paşa yalısı sabık Şeyhülislâm Dürrizâde'nin, Balta Limanı'nda Mısırlı Halim Paşa yalısı sabık Şeyhülislâm Sa'düddin Efendi'nindi. Bunların İstanbul'da dahi konakları pek cesîm ve ma'mürdü. Hattâ mevlevîyet kadılarından Eğribozlu İsmail Beğ'in Hasköy civârındaki Taş konağı, bu zamânda pek çok para ile yapılabilir ve halen nisâ hastahânesidir"⁴⁹.

Ahmed Lütfî Efendi, 1870 yılında Ramazan ayının ilk akşamı Sedefçiler'de Asım Paşa Konağı'nda (bugün Çemberlitaş tarafında yıkılmış olan Mısırlı Mustafa Paşa Konağı) tesis edilen kulübün açılışını kültürel yozlaşma olarak değerlendirmektedir:

"Avrupa'da kulüp ta'bir edilen kaynaşma cemiyeti ve ahbablık faziletlerini toplamak için Der'aliyye'de öyle bir cemiyet açılışı (bizde de kahvehâneler, taşralarda köy odaları vardır ki, bunlar da kaynaşma mahallidir. Farkları şampanya yerine pekmez, nardenk şerbetleri, ispermeçet yerine çıra ışıklarıdır), vekiller arasında zikredilmişti. Sonradan bunun için Sedefçiler'de Âsım Paşa Konağı kiralanarak, gerekli tefrişatı hazırlanarak Ramazânı şerifin ilk akşamı Şûrâ-yı Devlet Re'îsi Kâmil, Mehmed Rüşdü ve Mâliye Nâzırı Fâzıl Mustafa Paşa ile diğer vekillerin huzurunda açılışı yapılmıştır. O gece sâ'at beşe kadar her vâdiden sohbetler ile zaman geçirilmiştir. (İtiraz) Ramazân-ı şerifin ilk gecesi açılmasıyla, Ramazân-ı şerif ile teberrük olunmuş oluyor. Fakat terâvihlerin nerede edâ olunduğuna dâir bir ifade geçmemiştir"⁵⁰.

Yeni askerî sistem kurulurken ekonomik kriz yaşayan Osmanlı Devleti'nde batıya açılma politikası takip edilmiştir. Öncesinde batıyla tek taraflı kurulan ilişkiler, 19. yüzyılda dış ülkelere gönderilen elçiler ve İstanbul'a gelen yabancı uzmanlarla daha geniş boyutlara ulaşmış ve yabancı elçilerin getirdikleri hediyeler, Türk elçilerin dış ülkelerde gözledikleri sosyo-kültürel yaşam, askeri yönetim ve mimari özellikleri yansıtan seyahatnameler ve beraberlerinde getirdikleri nesnelere değişimin ilk adımını oluşturmuştur. İstanbul'da dekorasyon elemanları, mobilya, aksesuar gibi küçük parçalarla görülen ilk etkiler sonraları yapısal elemanlara ve cephelere de sıçramıştır⁵¹. Bu etkileşim nedeniyle tercih edilen eşyalarla ilgili bir olay, *Tarih-i Lütfî*'de alaylı ifadelerle şu şekilde nakledilmektedir:

"İran Şâhı'nın Bağdat'a seyahâti esnasında Bağdad Hazînesi'nden üç milyon üç yüz seksen bir gurus sarf olunmuştur. Şâh için Avrupa'dan satın alınan birtakım süslü eşyâ Bağdat'ın sıcağına dayanamayacağı için, sonradan takımıyla İstanbul'a getirilmiştir.

49 Lütfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, VIII, 190; Öten, "Tarih-i Lütfî," 46-47.

50 Lütfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XII, 101; Öten, "Tarih-i Lütfî," 70.

51 Betül Bakır, *Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri* (Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003), 93.

İstanbul'un sıcak cazibesine dayanabilmiş midir bilmem? İran Şâhı'nı ağırlayacak milli müzeyyen eşyamız yok muydu ki, Avrupa'nunkilere ihtiyâç duyulmuş. Bu gibi beyhûde sarf olunan paranın zahmetsizce bulunmasında israf muhtemeldir.”⁵².

Ahmet Lûtfî Efendi hem israfı hem de yerli sanatları teşvik edecek yerli hediyeler yerine Avrupa imalatı hediyelerin alınmasını ve bunun Bağdat hazinesi kullanılarak yapılmasını bu sözlerle eleştirmektedir.

Sonuç

Ahmet Lûtfî Efendi, Arap ve Fars edebiyâtına vâkıf, şiir ve inşâda muktedir, hoş sohbet, hâtır-nevâz, deryâ-dil, mevlevî tarikatına mensup, müstakîm, mütevâzi bir ilim adamı olup son vak'a-nüvîslerdendir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin her yerinde yapılan inşâ ve imar faaliyetlerine eserinde yer veren Ahmed Lûtfî Efendi'nin, İstanbul'da yaşadığı, yazdığı ve yer yer eleştirdiği faaliyetler burada yer almıştır. Demiryolu inşâsından, tünel- köprü vb. kamu yapılarına geniş yelpazede yer alan bu değerlendirmeler eserinin özgünlüğünü de göstermektedir. Sözgelimi Ahmed Lûtfî Efendi, İzmit demiryolu inşâsında devletin kendi kaynaklarını kullanmasını överken, bu iş için yapılan arsa alımlarında ahalinin çoğunun muhtaç olduğu halde ücretten feragat etmesini ve onlara paralarının verilmemesini eleştirmiştir. İstanbul surlarının yıkımının değil gerçekleşmesi, gündeme gelmesi bile eserine olumsuz eleştiri manasında yansımıştır. Yalıların yıkımı, türbe vb. yapımı ve tefrişatında tarihî değer taşıyan uygulama ve eşyalara yer verilmemesi, Darülfünûn gibi binbir zahmetle yapılan binaların amacına uygun kullanılmayışı, arşivin inşası, tasnifi ve muhafazası noktasında yeterli adımların atılmaması, mimar yetiştirilmesi gibi mimari sistemdeki eksiklikler *Tarih-i Lûtfî*'de yer alan bazı konulardır. Bu açıdan bakıldığında II. Abdülhamit'e sunulan bu eserin aslında Ahmed Lûtfî Paşa tarafından eksikliklere bir ayna tutma ve fikir verme amacı ile kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Tarih-i Lûtfî'de yer alan tarihi olaylara ve Ahmet Lûtfî Efendi'nin yorumlarına bakıldığında 1826'da yeniçeri ocağının kaldırılmasının yüzyıl içinde önemli bir dönüm noktası teşkil ettiği söylenebilir. Vak'a-i Hayriye olarak adlandırılan olayın kıyafetten, sanata, mimariden kültüre pek çok alanda doğrudan ve dolaylı etkisi olmuştur. Ayrıca bu olayın mimar yetiştirilmesinde ve mimaride doğrudan bir etkisi söz konusudur. Klasik dönemde Osmanlı devlet teşkilatında mimarlık doğrudan askerî bir görev olup mimarlar da yeniçeri ocağında yetişmekteydi. Yeniçeri ocağının kaldırılmasıyla mimar eğitiminde de aksaklıklar yaşanmıştır. Ahmet Lûtfî Efendi'nin Mehmet Ali Paşa'nın mimar isteğini, “İstanbul'da yeterince ehil mimar yokken nasıl Mısır'a mimar gönderilsin” şeklinde eleştirmesi bu nedenledir. Mühendishanede teorik eğitim verilmesi, usta-çırak ilişkisi içinde yetişen mimarların eğitimini sekteye uğratmış, sürekli deği-

52 Lûtfî, *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*, XIII, 50; Öten, “Tarih-i Lûtfî,” 129.

şen okul sistemi durumu daha da zorlaştırmıştır. Mimarların eğitim eksiklikleri ve bu eksikliğin bir türlü giderilememesi; gelirlerinin yetersizliği nedeniyle yolsuzluğun artması teşkilatın bozulmasına yol açmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi'nin avaidin kaldırılmasına verdiği tepkinin sebebi de bu durumdur. Buna ilave olarak mimarbaşı seçiminde dikkate alınan başarı faktörünü etkileyen hile ve entrikalar da mimarlık teşkilatındaki güveni sarsmıştır. Yeniden teşkilatlanma aşamasında Osmanlı mimarları, konumlarını daha eğitilmiş ve teknik becerileri gelişmiş yabancı mimarlara kaptırmışlardır. 19. yüzyıl itibarıyla Osmanlı mimarlık teşkilatında yerli mimarlar hâkim olsa da pek çok binanın yabancı mimarlara yaptırılması sonucu, Osmanlı Klasik Mimari üslûbundan tezyînât noktasında uzaklaşmış ve o dönem Avrupa'sını etkileyen akımlar ön plana çıkmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi yerli mimarlar dururken yabancı mimarlara yüklü miktarda para verilerek iş yaptırılmasını da eleştirmiştir. Tanzimatla birlikte Avrupa ile iyi ilişkiler kurulması, üstünde bulunduğu topraklar itibarıyla bir Bizans ya da Yunan mimarisinin değerlerine yabancı olunmaması, yabancı otoriteler karşısında itibar kazandırması ve yabancı mimarlarla çalışılması gibi sebeplerle Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda Barok, Ampir ve eklektik üslupta eserler ortaya çıkmıştır.

Yeniçeriliğin kaldırılmasıyla, kurulmak istenen askerî sistemin onlara hiç benzememesi amacına yönelik bir dizi yenilik dönemi başlamıştır. Mimari açıdan bu fikrin bir uzantısı olarak yeniçeri kışlalarına hiç benzemeyen, herhangi bir geleneği devam ettirmesi düşünülmemiş özgün yapılar ortaya çıkarılmıştır. Kuleli, Rami, Davutpaşa, Gümüşsuyu, Taşkılla gibi kışlalar da avluları, camileri vb. yapılarla yeni kurulan ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için, yeni şehircilik anlayışının bir parçası olarak yerleşimde merkez olacak şekilde yapılmışlardır. Yeni yapılar bununla da kalmamış Ahmed Lûtfî Efendi'nin hayretini celbedecek hapishane vb. gibi mahkûmların tersanede çalışmayıp yatacağı, o güne kadarki uygulamalara ters binalar da yapılmıştır.

Ahmed Lûtfî Efendi eserinde mali nedenlerle kamu yapılarının inşaatının bir türlü başlayamamasını, başlasa da bir türlü bitmemesini, tarihî yapıların korunması yerine hemen yerine yenisinin dikilmesi anlayışını da eleştirmiştir. Darülfünun inşâsında birkaç yerde bu konuya değinmiş, özellikle bu inşâ faaliyeti için Şehremaneti tarafından Galata surlarının yıkılıp, arazilerinin imara açılarak gelir elde edilmesi fikrini tasvip etmemiştir. Neticede uzun yıllar bu satışlardan gelir elde edilemediği gibi, surlardan olunması ve arsaların yağmalanması da bu konudaki yanlış kararlar ve uygulamalarıyla şehremanetin başarısızlığının göstergesi olmuştur. Altıncı Daire-i Belediye zamanında da yapım ve yıkım faaliyetleri, Ahmed Lûtfî Efendi'yi fazlaca endişeye ve kızgınlığa sevk etmiştir. Lûtfî Efendi, tünel için Galata'da Müslüman kabristanlarında ism-i Sübhan yazılı mezar taşlarının kazma ve kürekle kırılmasını ve insan kemiklerinin ayaklar altına alınmasını sert bir dille eleştirmiştir. Altıncı Daire-i Belediye zamanında devam eden bütçe açığının kapatılması ve hastahane yapımı için Naum Tiyatrosu'nda mükellef bir balo düzenlenerek para toplandığını anlatmıştır. Belediye

bütçesi ile Evkaf Nezareti bütçesinin ayrı olması ve bütçe açığının giderek artması sonucu farklı tedbirler alınarak imar yolunu açık tutma fikri gözetildiği için ortaya çıkan bu uygulamada toplanan paranın yine büyük bir kısmını padişahın vermesini de takdir etmiştir.

Ahmed Lûtfî Efendi, dönemin Avrupa'sında fikir ve uygulama açısından tarihî eser ve kültür varlıklarının belge değerinin anlaşılmasına rağmen Osmanlı Devleti'nde henüz bu farkındalığın oluşmamasını eleştirmiştir. Korumak bir tarafa, kamu yapılarında olduğu gibi sivil mimaride de Şemsipaşa Köşkü ve Topkapı Sarayı kasırları gibi pek çok yapının yıkılmasını, yerine demiryolu ve millet bahçesi yapılacak olsa bile hoş karşılamamıştır. Hatta bu konuda bir adım daha ileri giderek Beyoğlu ve Beyazıd'da o gün yapılan ve bugün dahi çok sık kullanılan caddelerin imarı için mezarlıkların basit bir şeymiş gibi kaldırılmasını da uygun bulmamıştır. Ayrıca mezarlıkların îmarı da Ahmed Lûtfî Efendi'nin dikkat çektiği farklı bir husustur. Herhangi bir kural bulunmadığından cami, tekke vb. her yerde hazire şeklinde yapılviren bu mezarlıklar, 19. yüzyıl İstanbul'unda ihtiyaç duyulan yol ve cadde gibi ulaşım alanlarının planlanmasına engel teşkil etmektedir. Bunun Evkaf Nezareti ile aşılabacağı öngörmüş, evkafın tümüyle bir yerden yönetilmesinin İstanbul'da en azından yapıların ve kabristanların planlaması ve değişikliklerinde daha dikkatli uygulamalar getireceğini düşünmüştür. Bu nedenle Evkaf Nezareti'nin kurulması hususunda atılan adımları destekler bir tavır takınmıştır. Bir taraftan kışlalar, bir taraftan saray, köşk, hastahane, köprü, kütüphane, karantina binaları gibi yapılar inşa edilirken; Evkaf Nezareti'nin bütçesinin yetmediği bu yüzden köprüden müruriyye alınması gibi tedbirlerin devreye girdiğini anlatmıştır. Neticede mahalli idare tarzı belediyeye dönüşse de bu yapı 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar işlemiş ve Anadolu'nun herhangi bir yerinde gerektiği kadar işlerlik kazanmasa da İstanbul'un îmarında rol oynamıştır.

Avrupa mimarisinde Barok adı verilen görkemli mimari üslupla Türkiye'deki Barok adı altında toplanan mimari yapıların tasarımsal ilişkisi sınırlıdır. Böylece Batı'da saray ve sivil mimaride kullanılan Barok ve Ampir gibi mimari akımlar, 19. yüzyıl İstanbul'unda özellikle dini ve askerî mimari üzerinde tek başına veya belirli oranlarda etkili olmuştur. Sadece yeni yapılar değil tamir ve yenileme faaliyetlerinde de bu akıma uyulması Ahmed Lûtfî Efendi'nin tepkisini çekmektedir. Gerçi bu konuda vakıf etkisini de hesaba katmak gerekmektedir. İstanbul yönetiminde ve îmarında etkili olan vakıf sistemi 'hayır' odaklıdır. Yapılar hayır için yapılmış ve hayrın korunması için tamir veya inşa edilmişlerdir. Yenilenmesi veya tamiri gerektiğinde yapıyı koruma değil, yapının inşâ amacını, bitmeyen sadakayı, hayrı koruma amaçlanmıştır. Ayrıca gerek mimarlık mesleği ve eğitimindeki eksiklikler gerekse mimari moda, yenilenecek yapıların kendi plan ve tezyînâtında değil de; dönemin mimari üslubuna uygun yapılmasına neden olmuştur. İstanbul'un ilk padişah türbesi olan Fatih Türbesi'nin klasik mimariden farklı tamiri ve tezyinine taşınabilir kültür varlıklarının korunma-

sı farkındalığıyla kaybedilmiş bir güzellik nazarıyla bakan Ahmed Lûtfî Efendi'nin gözleri, türbenin sedef şebekesi ve simli pûşidesini de aramaktadır. I. Abdülhamit'in sandukasının başlığındaki elmas sorgucun çalınmasını da bu konudaki tedbirsizlik, dikkatsizlik ve tarihin değerinin bilinmemesi olarak yorumlamaktadır. Ayrıca yine bu manada İngilere'ye hediye edilen fetih toplarına üzüldüğü kadar, müze kuruluşuna da sevinmektedir.

Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına rağmen ordunun başı ve ilk askeri olan padişahın, ocak kültüründen birden kopması beklenemezdi. Askerin önderi olarak saraya da yansıyan batılı kıyafet tercihi, ya esnaf ya da asker olan Osmanlı vatandaşını da etkilemiştir. Batıyla kurulan bu bireysel ilişkilerle, özellikle kapitülasyonlarla içeri giren Fransız malları ve Fransa'ya gönderilen elçilerin beraberlerinde getirdikleri ve yeni yapılan saraylarda tercih edilen eşyalarla birlikte yeni bir moda ortaya çıkmıştır. Ahmed Lûtfî Efendi bu eşyanın alınış bahanelerini eleştirmiştir. Tarih kitabında yer yer bugün somut olmayan kültürel miras olarak değerlendirilebilecek meslekleri, meslek erbabını ve hatta bir arada buldukları sokak kültürünü kayıt altına alırken bir Ramazan gecesi Türk örf ve âdetlerine yabancı bir yapı olarak Asım Paşa Konağı'nda kulüp açılması da Ahmed Lûtfî Efendi'nin tepkisini çekmektedir.

Ahmed Lûtfî Efendi padişaha sunacağını bile bile hem otoritenin yaptığı inşâ ve yıkım faaliyetlerine hem de ebniye müdürlüğü ve mimar yetiştiren eğitim kurumları olmak üzere devletin bazı kurumlarına yönelik ciddî eleştirileri kitabında dile getirmiştir. Bu durum bir İstanbul sakini ve Osmanlı münevveri olarak her ne kadar gerekli bir tavırsa da otorite yanlısı bir tutum teşkil etmez. Tam da bu nedenle *Tarih-i Lûtfî*, objektif ve birinci elden bir kaynak mahiyeti teşkil eder. Dolayısıyla, sebep sonuç ilişkisi içinde ele alınacak *Tarih-i Lûtfî* merkezli benzeri çalışmalar, tarihten ders alınıp aynı hatalara düşmemek için gereklidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Acar, Sibel. "Capturing Constantinople: Travel Albums (1884-1910)." Doktora Tezi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 2015.
- Ahmet Lûtfî. *Tarih-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye*. İstanbul: Matbaay-ı Âmire, 1291 [1874-1875].
- Ahunbay, Zeynep. *Tarihi Çevre Koruma ve Restorasyon*. Çev. Aygül Ağır. İstanbul: YEM Yayınevi, 1996.
- Akın, Pınar. "Türkiye Belediyecilik Uygulamasının Gelişimi, Hukuki Yapılanması ve Samsun Örneği." Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi, 2019.
- Aktepe, M. Münir. "Ahmed Lutfi Efendi." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. c. 2. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1989, 97-98.
- Altınay, Ahmed Refik. *On Altıncı Asırda İstanbul Hayatı*. İstanbul: Maarif Vekâleti, 1935.
- Avunduk, Acar. "Hazine-i Evrak'tan "Ulusal ve Uluslararası Araştırma, Arşiv, Belgeleme ve Okuma Salonu'na," *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, 2 (2011): 153-169. Erişim 28 Nisan 2021. <http://acikerisim.fsm.edu.tr:8080/xmlui/bitstream/handle/11352/261/Avunduk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
- Bakır, Betül. *Mimaride Rönesans ve Barok: Osmanlı Başkenti İstanbul'da Etkileri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003.
- Çetintaş, Sedat. *İstanbul ve Mimari Yazıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınevi, 2011.
- Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fizikî Yapıya Etkileri." *Türkiye'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi*. Ed. Osman Okyar, Halil İnalçık. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1980.
- Ergin, Osman Nuri. *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkışâfı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisat ve İçtimaiyyat Enstitüsü Neşriyatı, 1336 [1917-1918].
- Erkan, Nevzat. "Üsküdar'da Gayrimüslim Mezarlıkları ve Mezarlık Tartışmaları." *History Studies* 5/3 (2013): 49-57.
- Gürboğa, Nurşen. "Osmanlı Taşrasında Belediye İdaresi: Alanya Belediyesi (1914-1915)," *Çağdaş Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* VII/16-17 (2008): 165-186.
- Hamidullah, Muhammed. *Muslim Conduct of State*. Lahore: Ashraf Press, 1961.
- Hammer, Joseph Von. *İstanbul ve Boğaziçi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- İnalçık, Halil. "İstanbul: Bir İslâm Şehri." Çev. İbrahim Kalın. *İslam Tetkikleri Dergisi* 9 (1995): 243-268.
- Kos, Karoly. *İstanbul Şehir Tarihi ve Mimarisi*. Çev. Tanık Demirkan. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2017.
- Kuban, Doğan. *Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları*. İstanbul: YEM Yayınları, 2010.
- Kuban, Doğan. *Türk Ahşap Konut Mimarisi, 17. -19. Yüzyıllar*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Mantran, Robert. *XVI-XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*. Çev. Mehmed Ali Kılıçbay. İstanbul: Eren Yayıncılık, 1991.
- Oktay, Tarkan. *Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2011.
- Ortaylı, İlber. "İstanbul'un Mekânsal Yapısının Tarihsel Evrimine Bir Bakış." *Amme İdaresi Dergisi* II/10 (1977): 77-97.

- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2000.
- Ortaylı, İlber. *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri 1840-1880*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2018.
- Öten, Aliye. "Ahmet Lütfî Paşa Tarihi'nde İmar ve İnşâ." Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2008.
- Stolpe, C. "İstanbul Planı." *04-15 Aralık 2012 Beyoğlu Haritaları Sergisi*, 21. Erişim 28 Nisan 2021. http://bellek.beyoglu.bel.tr/download/Harita_sergisi_Katalog.pdf
- Uluengin, Mehmet B. "Preservation Under the Crescent and Star: Using New Sources for Examining the Historic Development of the Balat District and Its Meanings for Historic Preservation." Doktora tezi, Teksas Üniversitesi, 2004.
- Uluengin, Mehmet B. ve Ömer Turan. "Türkiye'de Kentsel Planlamanın İlk Yüzyılı." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/6 (2005): 362-363.
- BOA.A.DVN. 22.100, 2 Rebiulevvel 1263 [18 Şubat 1847].
- "Antoine İgnace Melling'in Defterdarburnu'nda Hatice Sultan Sarayı gravürü." Erişim 28 Nisan 2021. <https://tr.travelogues.gr/page.php?view=88>
- "Eugène Flandin'in Galata'daki surları konu alan gravürü." Erişim 28 Nisan 2021. <https://tr.travelogues.gr/page.php?view=88>
- "Hapishane-i Umumi." *İstanbul Encümen-i Tarih Arşivi*, 2971.
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri. Erişim 28 Nisan 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90813---0009.jpg>
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri. Erişim 28 Nisan 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90819---0081.jpg>
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri. Erişim 28 Nisan 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/90817---0056.jpg>
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri. Erişim 28 Nisan 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91546---0019.jpg>
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri. Erişim 28 Nisan 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/91010---0001.jpg>
- İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, II. Abdülhamit Han Fotoğraf Albümleri. Erişim 28 Nisan 2021. <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/FOTOGRAF/779-75---0008.jpg>

